

Mensenrechten in het MBO

Onderwijs- instellingsbreed aan de slag

College voor

de Rechten
van de Mens

B

College voor de Rechten van de Mens

Postbus 16001
3500 DA Utrecht

bezoekadres:
Kleinesingel 1-3
3572 CG Utrecht

030 888 38 88
info@mensenrechten.nl
www.mensenrechten.nl

Voor vragen kunt u een e-mail sturen en
op werkdagen bellen tussen 10.00 - 13.00 uur.

Ontwerp
Ontwerpwerk, Den Haag

Januari 2022

Inhoud deel B

5. Aan de slag gaan met mensen- en kinderrechten	51
5.1 Inleiding	52
5.2 Tips & tricks om op te starten	53
5.3 Tips & tricks bij de uitvoering	56
5.4 Handige tools	57
6. Het onderwijsbeleid	64
6.1 Introductie	65
6.2 Betrokkenheid van het onderwijsmanagement	65
6.3 Uitgangspunten van de onderwijsinstelling en het onderwijsbeleid	66
6.4 Participatie: mag iedereen meepraten en meedoen?	68
6.5 Een inclusieve school	71
6.6 Expliciete aandacht voor diversiteit	75
7. Omgaan met elkaar	78
7.1 Introductie	79
7.2 Omgang tussen studenten onderling	79
7.3 Omgang tussen onderwijspersoneel en studenten	83
7.4 Omgang tussen medewerkers onderling	84
7.5 Omgang met ouders	86
7.6 Omgang tussen onderwijsinstelling en nabije en bredere omgeving	87
8. In de klas	90
8.1 Introductie	91
8.2 Onderwijs over mensenrechten: welke kennis?	92
8.3 Hoe organiseer je de kennisoverdracht?	93
8.4 Onderwijs door mensenrechten	98

9. De klas- en onderwijsomgeving **101**

9.1	Introductie	102
9.2	Een toegankelijke onderwijsinstelling	102
9.3	Een veilige school	104
9.4	Een prettige schoolomgeving	105
9.5	In de klas	106

Bijlage **107**

Bijlage 1	Gebruikte literatuur	107
-----------	----------------------	-----

5. Aan de slag gaan met mensen- en kinderrechten

5.1 Inleiding

Hoe kun je mensen- en kinderrechten op een onderwijsinstelling concreet maken in je rol als docent, teamleider/teammanager, onderwijsdirecteur of bestuurder? Op een manier die past in de omgeving van de onderwijsinstelling, de studenten en de docenten? Daarop richt zich dit deel van de toolbox.

Dit deel bouwt voort op hoofdstuk 4, waarin de aanpak van mensen- en kinderrechten geïntroduceerd werd. In dit hoofdstuk staan enkele tips & tricks en enkele tools. Zowel voor de opstart als voor de uitvoering. In de hoofdstukken 6 tot en met 9 worden de verschillende aspecten uit het dagelijkse onderwijsleven uitgewerkt:

- **Het onderwijsbeleid:** de manier waarop de onderwijsinstelling bestuurd en geleid wordt.
- **Omgaan met elkaar:** een positief en open pedagogisch klimaat binnen de hele onderwijsinstelling.
- **In de klas:** hoe en waarover in de klas onderwezen wordt.
- **De klas- en onderwijsomgeving:** hoe het klaslokaal en de locatie ingericht zijn, met voorbeelden en reflectievragen.

Echte ambitie

Het benutten van de potentie van mensen- en kinderrechten in je lessen, je pedagogiek en het reilen en zeilen op de onderwijsinstelling gaat leiden tot verandering. Het heeft een positieve invloed op de cultuur en samenwerking op de onderwijsinstelling en de vaardigheden van de onderwijsprofessional. Het is belangrijk je te realiseren dat er echte ambitie nodig is om als onderwijsinstelling het ontwikkelproces in te gaan. Een proces dat aansluit bij de opdracht van het onderwijs, antwoord biedt op hedendaagse maatschappelijke vraagstukken en een basis en handvatten geeft voor burgerschapsonderwijs. Het onderwerp past goed bij onderwijsinstellingen die zich tot lerende organisaties ontwikkelen.

Kenmerkend daarvoor zijn zaken als:

- een duidelijke structuur en een duidelijk plan;
 - een groep initiatiefrijke mensen;
 - ruimte om te wennen en te experimenteren;
 - aan de slag gaan (niet blijven hangen in plannen);
 - voorbeeldgedrag vertonen;
 - goede samenwerking tussen lagen;
 - doelgericht en cyclisch werken.
- De directie faciliteert het leren. (Oomen e.a., 2014)

Je bent vrij in je keuzes

Het is aan jou om te bepalen hoe je met de toolbox aan de slag gaat. Op een flexibele manier, die kan aansluiten bij de specifieke context van de onderwijsinstelling, de klas, opleiding, de afdeling, het domein en/of de locatie. Bouwend op de eigen sterke punten, rekening houdend met specifieke uitdagingen, aanknopend bij wat voor de onderwijsinstelling belangrijk is of in de nabije toekomst gaat worden.

Belangrijk: pas meteen de zes mensenrechten-uitgangspunten toe

Het is belangrijk om bij deze stappen meteen de zes uitgangspunten voor mensen- en kinderrechten toe te passen (zie hoofdstuk 4). Staan bij de keuzes in dit traject het belang en de ontwikkeling van de studenten voorop? Zorg ervoor dat in dit traject niemand uitgesloten wordt en kies een werkwijze waardoor iedereen – onderwijspersoneel, bestuur, studenten en eventueel ook ouders – kan meedoen en meepraten. Kies voor acties of activiteiten waardoor de betekenis van mensen- en kinderrechten zo duidelijk mogelijk wordt. En maak er een transparant proces van, onderbouwd door heldere argumenten.

Tips & tricks om op te starten (zie uitwerking 5.2)

- Lees de toolbox goed door.
- Bespreek en beslis of de mensen- en kinderrechtenaanpak goed is voor de onderwijsinstelling/de locatie of het domein/de afdeling/de opleiding en/of lessen.
- Voor de docent: zie hoofdstuk 8 ('In de klas').
- Voor de onderwijsinstelling/locatie/domein:
 - Vorm een ontwikkelteam.
 - Doe de quickscan mensenrechten als nulmeting.
 - Analyseer de uitkomsten.
 - Maak een ontwikkelplan.
 - Bekijk de onderwijsvisie vanuit mensen- en kinderrechten.
 - Geef binnen de onderwijsinstelling bekendheid aan het ontwikkelproject.
 - Faciliteer dat docenten leren over de mensen- en kinderrechtenaanpak.

Tips & tricks bij de uitvoering (zie uitwerking 5.3)

- Voer het actieplan uit.
- Monitor, evalueer en stel bij.
- Leg contact met andere onderwijsinstellingen die de toolbox implementeren.

Handige tools

- Quickscan mensenrechten;
- Voorbeeld ontwikkelplan;
- Kalender van mensen- en kinderrechtdagen.

5.2 Tips & tricks om op te starten

→ Lees de toolbox goed door

Lees om te beginnen de toolbox goed door.

→ Bespreek en beslis of de mensen- en kinderrechtenaanpak goed is voor de onderwijsinstelling/de locatie of het domein/de afdeling/de opleiding en/of lessen

Bespreek als teamleider/onderwijsmanager met collega's of de mensen- en kinderrechtenaanpak aansluit bij de behoeften van de onderwijsinstelling. Wat is de uitdaging op jouw onderwijsinstelling/domein/locatie/afdeling/opleiding¹?

1 Voor de leesbaarheid van het document wordt in het vervolg gesproken over onderwijsinstelling/onderwijsinstellingsbreed, maar moet gelezen worden als elke willekeurige opzet waarvoor gekozen is: volledige onderwijsinstelling, domein, locatie, afdeling of opleiding.

Aspect: Het onderwijsbeleid

Sterke punten	Verbeterpunten
1.	1.
2.	2.
...	...

Aspect: Omgaan met elkaar

Sterke punten	Verbeterpunten
1.	1.
2.	2.
...	...

Aspect: In de klas

Sterke punten	Verbeterpunten
1.	1.
2.	2.
...	...

Aspect: De klas- en onderwijsomgeving

Sterke punten	Verbeterpunten
1.	1.
2.	2.
...	...

Hoe helpt mensenrechteneducatie daarbij? Bij het besluit om te beginnen met het traject weeg je mee of er voldoende betrokkenheid en capaciteit is en hoe het aansluit bij de context van de onderwijsinstelling. Bepaal daarbij dus voor welk deel van de onderwijsinstelling je wilt starten met de implementatie. In bijlage 4 van deel A van de toolbox vind je relevante contactgegevens voor vragen over (actuele) kwesties of bijvoorbeeld voorlichting van buiten.

Als docent kun je ook zelf, al dan niet in overleg met je collega-(vak)docenten, besluiten om mensen- en kinderrechten in je lessen en manier van lesgeven te integreren. Misschien zijn ook hiervoor de volgende stappen behulpzaam. Lees in ieder geval hoofdstuk 8 en bekijk de werkvormen uit deel C van de toolbox. Daarmee kun je meteen aan de slag. En gebruik hoofdstuk 3 in de klas.

→ **Vorm een ontwikkelteam**

Vorm een ontwikkelteam of werkgroep om te starten met experimenteren en de uitvoering te monitoren. Het team moet echte verantwoordelijkheid krijgen over de uitvoering van het traject. Daarbij is het belangrijk deelnemers te hebben die samen een dwarsdoorsnede van de onderwijsinstelling zijn.

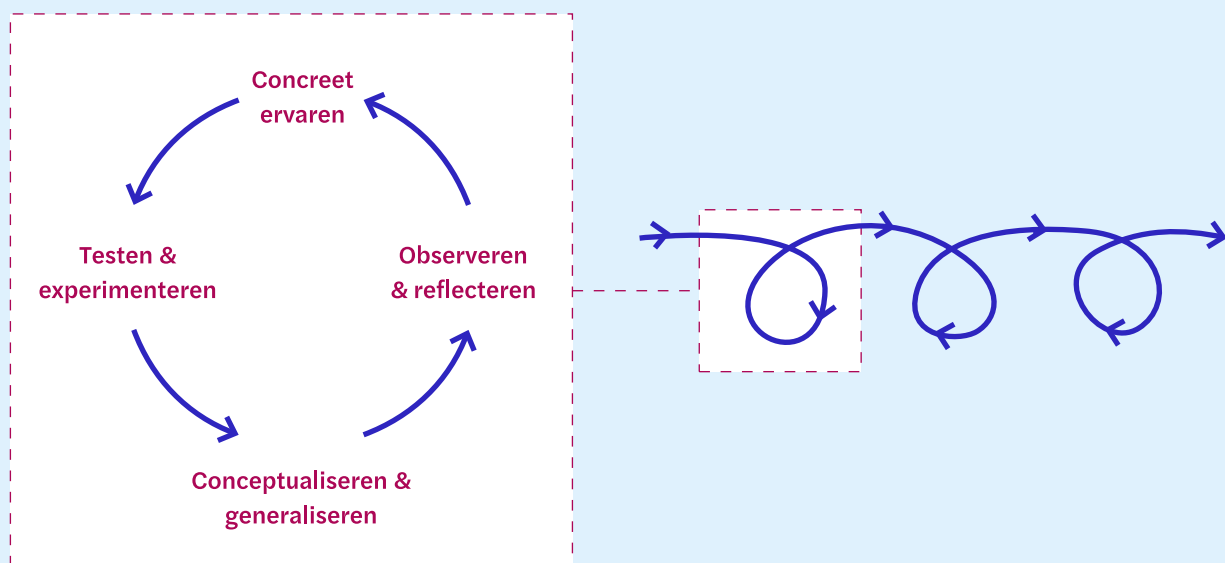
Zorg dat studenten uit zoveel mogelijk leerjaren en leerniveaus vertegenwoordigd zijn. De teamleden maken afspraken over hun rollen en verantwoordelijkheden. Ze komen regelmatig samen. Zij krijgen ook de gelegenheid om zelf te groeien in relevante kennis en vaardigheden. Wellicht is het goed als zij een training of workshop over mensen- en kinderrechten volgen.

→ **Doe de quickscan mensenrechten als nulmeting**

Het is goed om bij het begin te weten waar de onderwijsinstelling staat. Daarvoor kun je de quickscan mensenrechten gebruiken; zie paragraaf 5.4.1. Met dit instrument kun je in beeld brengen hoe de onderwijsinstelling ervoor staat met betrekking tot de vier aspecten voor het dagelijkse onderwijsleven.

Tip: vraag meerdere personen binnen de onderwijsgeledingen om de quickscan in te vullen (docenten, ondersteunend personeel, studenten, ouders). Dit geeft een nauwkeurige waarde en bevordert meteen de participatie en betrokkenheid. Studenten kunnen dit bijvoorbeeld doen als werkstuk, waarbij ze de uitkomst met aanbevelingen aan het management of bestuur aanbieden.

Figuur 1 Experimenteren als doorgaand cyclisch proces.

→ **Analyseer de uitkomsten van de quickscan mensenrechten**

Bekijk en bespreek de uitslag van de quickscan. Wat valt op? Zijn er verschillen tussen de uitkomsten en hoe komt dat? Welke vragen bij welke aspecten voor het dagelijkse onderwijsleven scoren hoog, welke laag? Zijn er nog belangrijke zaken die niet in de quickscan terugkomen? Vervolgens bekijk je samen in het projectteam en wellicht met anderen, welke sterke punten de onderwijsinstelling verder kan benutten en welke verbeterpunten er zijn. Let hierbij steeds op de toepassing van de zes uitgangspunten voor mensen- en kinderrechten. Daarbij kun je het schema uit figuur 1 gebruiken.

→ **Maak een ontwikkelplan**

Bepaal met elkaar welke punten uit de analyse van de quickscan je het belangrijkste vindt. Je hoeft natuurlijk niet per se binnen alle vier aspecten (tegelijk) de mensenrechtenuitgangspunten te implementeren. Kies een of meer aspecten uit. Bespreek in welke richting jullie zouden willen veranderen. Gebruik daarbij de uitleg en voorbeelden uit de hoofdstukken 5 tot en met 9. Bedenk daarbij dat sommige acties invloed kunnen hebben op meerdere aspecten en op meerdere mensenrechtenuitgangspunten. Onderwijsinstellingen ontwikkelen zich steeds vaker tot een lerende organisatie, met een continue verbetercultuur. De onderzoekende, experimentele aanpak die daarbij past, werkt ook heel goed om mensen- en kinderrechten meer op de onderwijsinstelling in te bedden. Je werkt dan in een cyclisch proces van ervaren, reflecteren, lessen trekken en uitproberen (zie figuur). Juist het 'rond' maken van het leren ontstaat door de blijvende afwisseling van voornemens en ervaring, en van handelen en duiden. (Vermaak, 2017, gebaseerd op Kolb)

Je probeert dan op twee vlakken de scherpte te zoeken. Enerzijds leer je vraagstukken begrijpen door aan den lijve te ervaren en waar te nemen wat er eigenlijk gebeurt. Je gaat concreet aan de slag en neemt vervolgens de tijd om er met het ontwikkelteam van verschillende kanten naar te kijken. Hoe verloopt het, hoe hangen de puzzelstukjes samen, wat is de dynamiek erachter? Anderzijds leer je vraagstukken krachtig hanteren. Door zicht op steeds meer manieren hoe je iets aan kunt pakken, begrip van de werkzame ingrediënten en

steeds meer gevoel om zo'n aanpak ook krachtig tot leven te brengen. (Vermaak, 2017)

Op basis van wat je onderweg meemaakt en ontdekt, kun je pas goed bedenken wat de beste volgende stap is. Je werkt iteratief, met continue analyse, planning en actie door het ontwikkelteam. Je kunt dan steeds inspelen op wat je tegenkomt. Het is dus een weg van vele, kleine stapjes. Van *small wins*: kleine, zichtbare stappen om wat te krijgen op een complex vraagstuk. Je zoomt dan in, kijkend naar rijke details. Zijn hierin patronen herkenbaar? De *small wins* kun je dan stapelen tot vernieuwingen ontstaan. Om er echt iets van te maken zal het ontwikkelproces dus wel meerdere jaren duren. (Vermaak, 2017; Migchelbrink, 2016)

Je kunt ook aspecten van mensenrechteneducatie verwerken binnen een al bestaand veranderings-traject of een gehanteerde onderwijsinstellings-brede methode. Formuleer met het team een ontwikkelplan over wat je wilt gaan doen. In paragraaf 5.4.2 staat een schema dat je hiervoor kunt gebruiken. Bekijk en beschrijf met welke onderwerpen je in de (nabije) toekomst aan de slag wilt. Vermeld hierbij welke doelen jullie willen bereiken, welke acties dit vraagt, wie betrokken zijn en welke termijn je hiervoor stelt. Besteed ook aandacht aan de randvoorwaarden. Wat hebben jullie nodig om de doelen te behalen? Is scholing of ondersteuning nodig? Of een kijkje bij een andere onderwijsinstelling?

→ **Bekijk de onderwijsvisie vanuit mensen- en kinderrechten**

Stel je voor hoe jouw onderwijsinstelling eruit zou zien als mensen- en kinderrechten optimaal vorm krijgen. Wat heeft de onderwijsinstelling bereikt? Hoe ontwikkelen de studenten zich? Schrijf dit op in de tegenwoordige tijd, alsof het al zover is. Wat zie, hoor, denk en voel je binnen die ideale situatie? De mensenrechtententive kan van tijd tot tijd gebruikt worden ter inspiratie en motivatie. Wellicht kan de huidige onderwijsvisie hiermee aangepast worden.

→ **Geef bekendheid aan het ontwikkelproject binnen de onderwijsinstelling**

Bekend maakt bemind. Creëer betrokkenheid. Maak posters, organiseer bijeenkomsten en stimuleer docenten om met de studenten over het

project te praten. Studenten uit verschillende leerjaren kunnen hierbij samenwerken. Zorg tenslotte voor een goede en regelmatige informatievoorziening over projectontwikkelingen via de website van de onderwijsinstelling of andere (digitale) kanalen. Dit kan input genereren voor het plan van aanpak en de uitvoering ervan.

→ **Faciliteer dat docenten leren over de mensen- en kinderrechtenaanpak**

Het management geeft docenten ruimte om te leren, waaronder ontwikkeldagen of -uren voor het ontwikkelteam en individuele docenten. Het is belangrijk dat de docenten goed weten wat de bedoeling is van de onderwijsinstellingsbrede aanpak van mensen- en kinderrechten. Zij kunnen hierover in de opstartfase bijvoorbeeld een training (op de werkvloer) volgen. Deze kan later nog gevolgd worden door een training op maat, afhankelijk van de wensen.

5.3 Tips & tricks bij de uitvoering

→ **Voer het plan uit**

Gedurende het jaar werkt het ontwikkelteam aan de uitvoering van de geplande activiteiten. Het team komt regelmatig samen voor overleg en het maken van afspraken. Het team bewaakt de

voortgang. Die kan met de hele onderwijsinstelling gedeeld worden via een nieuwsbrief of een regelmatige update via de sociale kanalen.

→ **Monitor, evalueer en stel bij**

Monitoren en evalueren is een dynamisch proces om zeker te weten dat het project vooruit gaat en dat de aandacht voor mensen- en kinderrechten blijft. Door meting en evaluatie weet je of de doelstellingen bereikt zijn.

Je bekijkt welke veranderingen een resultaat zijn van de mensen- en kinderrechtenaanpak en welke interventies de kennis, houding en vaardigheden van studenten, personeel en andere betrokkenen bij de onderwijsorganisatie veranderd hebben. Door een onderwijsinstellingsbrede evaluatie vergroot je het eigenaarschap en draagvlak voor het thema in de onderwijsinstelling. (Zie de tabel Meet- en evaluatietools.)

→ **Leg contact met andere onderwijsinstellingen die de toolbox implementeren**

Het kan leerzaam en leuk zijn om contact te hebben met andere onderwijsinstellingen/ afdelingen/locaties die aan de slag zijn met de toolbox 'Mensenrechten in het MBO'. Delen van informatie kan via het Kennispunt Burgerschap van de MBO Raad.

Meet- en evaluatietools	
Tool	Toelichting
Quickscan mensenrechten (zie 5.4.1)	De quickscan mensenrechten geeft snel inzicht in de belangrijkste aandachtspunten voor jouw onderwijsinstelling. Je kunt deze quickscan tijdens de uitvoering van het actieplan opnieuw gebruiken. Bijvoorbeeld na een half jaar of een jaar. Aan de hand van de analyse van de quickscan kun je zien welke voortgang er is geboekt. Je kunt dan desgewenst het ontwikkelplan bijstellen.
Klankbordgroep	Stel een klankbordgroep in met bijvoorbeeld personeel, studenten, ouders. Laat de groep input geven over de aandachtspunten en feedback op het actieplan in de onderwijsinstelling en gedurende de uitvoering. Dit geeft waardevolle informatie voor de verdere ontwikkeling.
Onderwijsinstellingsbrede enquête	Houd een onderwijsinstellingsbrede enquête onder studenten, ouders en personeel. Zo heeft iedereen de kans om zijn mening te geven over mensen- en kinderrechten in de school.

5.4 Handige tools

5.4.1 Quicksan mensenrechten

De quickscan bestaat uit 22 stellingen die je kunt beantwoorden met verschillende variabelen.

Aan die antwoorden hangt een score. De totale score geeft je inzicht op welke manier de school bezig is met mensenrechten. In hoeverre zijn onderstaande uitspraken van toepassing op uw onderwijsinstelling?

Antwoordcategorieën score:

1 = Helemaal niet / 2 = Nauwelijks / 3 = In redelijke mate / 4 = In hoge mate / 5 = In zeer hoge mate

Aspect	Score
Het onderwijsbeleid	
1 Bij ons onderwijsbeleid en de uitvoering staan het belang en de ontwikkeling van de student altijd voorop.	
2 De uitgangspunten van onze onderwijsinstelling sluiten aan bij mensenrechtenbeginselen zoals gelijkwaardigheid, rechtvaardigheid, respect en tolerantie, vrijheid, verantwoordelijkheid, participatie, inclusiviteit en de autonomie en lichamelijke integriteit van ieder mens.	
3 Onze docenten hebben parate kennis over mensen- en kinderrechten.	
4 Wij verwelkomen studenten met een beperking en bouwen actief aan een inclusieve onderwijsinstelling. Onze onderwijsinstelling is voor iedereen toegankelijk. We maken geen onderscheid op basis van ras, huidskleur, bezit, geslacht, handicap, enz.	
5 Op onze onderwijsinstelling praten en beslissen studenten, personeel en ouders mee. Studenten praten mee over de onderwijsafspraken.	
6 Ons onderwijsmanagement legt regelmatig en op toegankelijke wijze verantwoording af over beleidskeuzes en uitvoering daarvan aan personeel, studenten en ouders.	
Omgaan met elkaar	
7 Bij ons op de onderwijsinstelling leren de studenten respectvol met elkaar om te gaan. Ze lossen conflicten zelfstandig en vreedzaam op.	
8 De studenten werken bij ons binnen en buiten de klas veel samen. Zo leren ze elkaar waarderen en wordt de onderlinge verbondenheid versterkt.	
9 Onze onderwijsinstelling handhaaft actief het anti-pestbeleid.	
10 Onze studenten leren verantwoordelijkheid te nemen voor zichzelf, elkaar en de wereld.	
11 Onze onderwijsinstelling heeft betekenisvolle relaties en samenwerking rond mensenrechtentema's met de omgeving: de wijk, de gemeente en daarbuiten.	

Aspect	Score
In de klas	
12 In de klas krijgen de studenten respect voor mensen- en kinderrechten, voor verschillen in mening en overtuiging en voor andere culturen en volken.	
13 In onze lessen spreken we regelmatig en expliciet over mensen- en kinderrechten. Voorbeelden zijn mensenrechtenthema's als non-discriminatie, inclusie, vrije meningsuiting, bewustwording van vooroordelen, participatie, recht op familieleven, privacy, tegengaan van geweld.	
14 Wij laten studenten gericht oefenen om hun eigen mening te vormen en te geven, zowel in dialoog als debat. Ook versterken de studenten hun kritische denkvaardigheden.	
15 Actuele en historische maatschappelijke ontwikkelingen bespreken we aan de hand van de daarbij geldende mensenrechten.	
16 Onze lessen worden zodanig ontworpen dat ze voor alle leerstijlen toegankelijk zijn (adaptief en inclusief onderwijs).	
17 Studenten worden gestimuleerd mee te denken over en bij te dragen aan hun eigen ontwikkeling.	

De klas- en onderwijsomgeving	
18 Onze onderwijsinstelling laat de studenten leren in een sfeer van non-discriminatie, respect en waardigheid. Het is er veilig voor iedereen.	
19 Onze studenten mogen aan alle onderwijsprogramma's en activiteiten deelnemen, dus ook als zij het thuis niet breed hebben.	
20 Studenten en docenten stellen de groepsafspraken samen op.	
21 De tafelopstelling in de klas is positief voor de sfeer in de klas en de leerresultaten. De studenten praten hierover mee.	
22 Onze onderwijsinstelling is fysiek toegankelijk voor iedereen.	

Totale score
(maximaal 110)

5.4.2 Ontwikkelplan voor mensen- en kinderrechten op de onderwijsinstelling

Aspect	Waar staan we nu?	Wat willen we bereiken? Op de korte termijn Op de lange termijn	Op welk uitgangspunt/welke uitgangspunten voor mensen- en kinderrechten richten we ons?	Wat gaan we doen (welke activiteiten) om dit te bereiken?	Wie is erbij betrokken? Wie trekt het? Wie is er verder bij betrokken?	Wat is ervoor nodig om de activiteiten uit te voeren?	Wat zijn de mijlpalen?	Wat is de planning (inclusief monitor- en evaluatie-momenten)?
Het onderwijsbeleid								
Omgaan met elkaar								
In de klas								
De klas- en onderwijsomgeving								

5.4.3 Mensenrechtenkalender

In deze kalender staan de data van nationale en internationale speciale dagen. Ze hebben allemaal met bepaalde mensen- en kinderrechten te maken. Je kunt deze gebruiken als aanleiding voor project-dagen of -weken. Ook kunnen studenten een

bepaalde dag kiezen om nader te onderzoeken. Over welk recht gaat het? Waarom moet hier speciale aandacht voor zijn? Wat vind je daar zelf van? Ze kunnen er een werkstuk over maken of een presentatie over geven.

September

08	Wereldalfabetiseringsdag
15	Internationale Dag van de Democratie
21	Internationale Dag van de Vrede
26	Wereldanticonceptiedag

Oktober

01	Internationale Dag voor de Ouderen
	<i>Eerste maandag van oktober: Wereldhabitatdag</i>
02	Internationale Dag van Geweldloosheid (geboortedag Mahatma Gandhi)
05	Internationale Dag van de Leraar
07	Internationale Dag voor Fatsoenlijk Werk
10	(Nederlandse) Dag van de Duurzaamheid
10	Internationale Dag tegen de Doodstraf
11	Internationale Coming-Out Day
16	Wereldvoedseldag
17	Internationale Dag tegen Armoede
24	Internationale Dag van de Verenigde Naties

November

02	Internationale Dag tegen Ongestraft Geweld tegen Journalisten
	<i>Tweede week van november: Week van Respect</i>
09	Internationale Dag tegen Fascisme en Antisemitisme
16	Internationale Dag voor de Tolerantie
20	Internationale Dag van de Rechten van Kinderen
25	Internationale Dag tegen Geweld tegen Vrouwen

December

01	Wereldaidsdag
02	Internationale Dag van de Afschaffing van de Slavernij
03	Internationale Dag van Mensen met een Beperking
10	Internationale Dag van de Rechten van de Mens
	<i>Tweede vrijdag van december: Paarse Vrijdag</i>
18	Internationale Migrantendag

Januari

	<i>Derde dinsdag van januari: Martin Luther Kingdag</i>
27	Internationale Herdenkingsdag van de Holocaust
28	Europese Dag van de Privacy
	<i>Laatste zondag van januari: Nationale Holocaust Herdenking</i>

Februari

06	Internationale Dag tegen Vrouwelijke Genitale Verminking
07	Veiliger Internetdag
20	Internationale Dag van de Sociale Rechtvaardigheid
21	Internationale Dag van de Moedertaal

Maart

08	Internationale Dag voor de Rechten van Vrouwen (Internationale Vrouwendag)
	<i>Derde donderdag van maart: Dag van de Leerplicht</i>
	<i>Derde week van maart: Week van de Lentekriebels</i>
21	Internationale Dag voor de Uitbanning van Rassendiscriminatie
22	Wereldwaterdag

April

04	Internationale Dag tegen Landmijnen
07	Wereldgezondheidsdag
13	Internationale Dag voor de Rechten van Meisjes
19	Landelijke Dag tegen Pesten
29	Internationale Dag voor de Herdenking van Slachtoffers van Chemische Wapens

Mei

01	Internationale Dag van de Arbeid
03	Internationale Dag van de Persvrijheid
04	Nationale Dodenherdenking
05	Bevrijdingsdag
17	Internationale Dag tegen Homofobie en Transfobie
25	Internationale Dag van de Vermiste Kinderen

Juni

04	Internationale Dag van Onschuldige Kinderen die Slachtoffer zijn van Geweld
12	Internationale Dag tegen Kinderarbeid
19	Internationale Dag voor Vermindering van Seksueel Misbruik
20	Wereldvluchtelingendag
26	Internationale Dag tegen Drugsmisbruik en Drugshandel
26	Internationale Dag voor Slachtoffers van Marteling

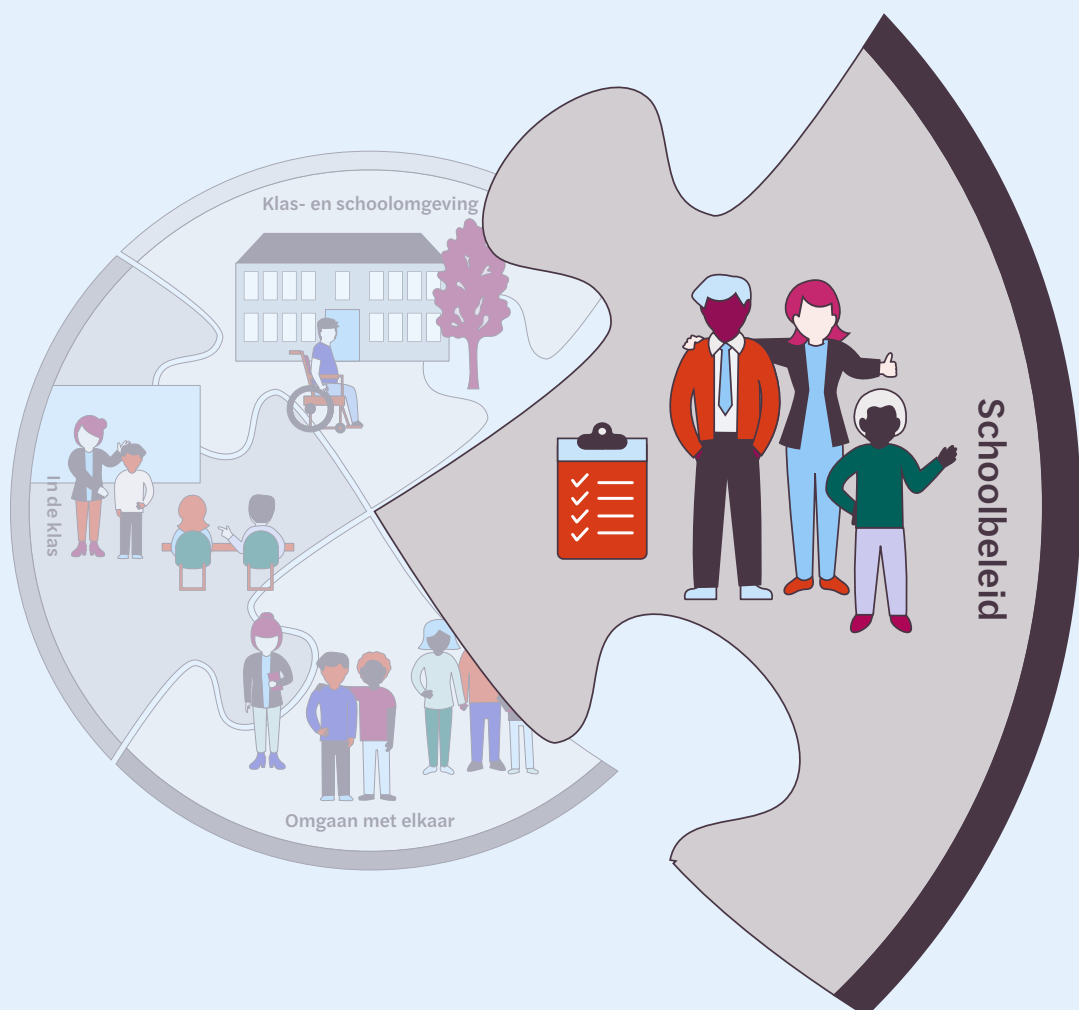
Juli

01	KetiKoti, nationale herdenking afschaffing slavernij
11	Wereldbevolkingsdag
18	Internationale Nelson Mandela Dag
26	Herdenking Plakkaat van Verlatinghe (1581)
30	Internationale Dag van de Vriendschap
30	Internationale Dag tegen Mensenhandel

Augustus

07	Internationale Transgenderrechtendag
09	Internationale Dag van de Inheemse Volkeren
12	Internationale Dag van de Jeugd
23	Internationale Dag ter Herinnering aan de Slavenhandel en de Afschaffing ervan
30	Internationale Dag voor Slachtoffers van Gedwongen Verdwijningen

6. Het onderwijsbeleid

6.1 Introductie

Binnen de onderwijsinstellingsbrede² aanpak is het onderwijsbeleid een van de aspecten waarop mensen- en kinderrechten vorm kunnen krijgen. Als onderwijsdirecteur of bestuurder wil je je daaraan committeren. Daarover gaat dit hoofdstuk. Het belang van participatie, inclusief beleid en aandacht voor diversiteit, komt specifiek aan bod.

Welke vragen worden beantwoord?

- Hoe kan ik mensen- en kinderrechten een plek geven binnen de uitgangspunten van de onderwijsinstelling en het onderwijsbeleid?
- Waarom is participatie zo belangrijk als het gaat om mensenrechten?
- Op welke manieren kan ik participatie op de onderwijsinstelling vormgeven?
- Hoe kan ik werken aan een inclusieve onderwijsinstelling?
- Hoe borg ik goed onderwijs in een maatschappelijk diverse context?

De zes uitgangspunten van mensen- en kinderrechten nogmaals op een rijtje:

1. Bij de onderwijsinstelling staan het belang en de ontwikkeling van de student voorop.
2. Studenten leren op de onderwijsinstelling over mensen- en kinderrechten en oefenen ermee.
3. We zorgen ervoor dat iedereen op de onderwijsinstelling erbij hoort.
4. Iedereen mag meepraten en meedoen
5. Alle studenten krijgen gelijke kansen om zich zo volledig mogelijk te ontplooien.
6. We nemen allemaal onze verantwoordelijkheid en leggen verantwoording af.

2 Overall waar onderwijsinstelling staat kan ook domein/locatie/afdeling gelezen worden.

Quickscan mensenrechten

De vragen uit de quickscan die helpen richting te geven rondom een aanpak van het onderwijsbeleid (zie pagina 57-58):

1. Bij ons onderwijsbeleid en de uitvoering staan het belang en de ontwikkeling van de student altijd voorop.
2. De uitgangspunten van onze onderwijsinstelling sluiten aan bij mensenrechtenbeginselen zoals gelijkwaardigheid, rechtvaardigheid, respect en tolerantie, vrijheid, verantwoordelijkheid, participatie, inclusiviteit en de autonomie en lichamelijke integriteit van ieder mens.
3. Onze docenten hebben parate kennis over mensen- en kinderrechten.
4. Wij verwelkomen studenten met een beperking en bouwen actief aan een inclusieve onderwijsinstelling. Onze onderwijsinstelling is voor iedereen toegankelijk. We maken geen onderscheid op basis van ras, huidskleur, bezit, geslacht, handicap, enz.
5. Op onze onderwijsinstelling praten en beslissen studenten, personeel en ouders mee. Studenten praten mee over de onderwijsafspraken.
6. Ons onderwijsmanagement legt regelmatig en op toegankelijke wijze verantwoording af over beleidskeuzes en uitvoering daarvan aan personeel, studenten en ouders.

6.2 Betrokkenheid van het onderwijsmanagement

Een onderwijsinstellingsbrede hantering van de zes uitgangspunten van mensen- en kinderrechten vraagt om betrokkenheid van het onderwijsmanagement. Dat is de beste garantie voor structurele inbedding van mensenrechten in de onderwijspraktijk. Ook steun van het bestuur helpt daarbij.

Als onderwijsmanager besluit je dan om het ontwikkelingsproject voor mensenrechten op school aan te gaan en op te starten. Je volgt het proces, geeft steun en stuurt bij zodat het op koers blijft. Je helpt collega's om mogelijke weerstand te overbruggen. Je faciliteert een lerende werkwijze.

Ook in de contacten buiten de onderwijsinstelling kun je de aanpak rond mensenrechten uitdragen. Het thema mensenrechten kan worden aangegrepen als bindend thema op alle onderwijsinstellingen die bij een bestuur zijn aangesloten. Deze onderwijsinstellingen kunnen dan ervaringen uitwisselen en van elkaar leren.

6.3 Uitgangspunten van de onderwijsinstelling en het onderwijsbeleid

Mensenrechtenonderwijs richt zich op de brede vorming van de student. Zodat de student zich zo volledig mogelijk ontwikkelt en actief bijdraagt aan een samenleving waarin ieders rechten gerespecteerd worden. De student kijkt door de mensenrechtenbril en handelt vanuit dat perspectief.

Wanneer je mensen- en kinderrechten onderwijsinstellingsbreed wil aanpakken, kijk je hoe je ze kunt verbinden met de uitgangspunten en de onderwijsvisie die de onderwijsinstelling al heeft geformuleerd. Je kunt hiervoor ook de waarden gebruiken die ten grondslag liggen aan de mensen- en kinderrechten. Zoals eerlijkheid, gelijkheid, non-discriminatie, respect en waardigheid.

De zes mensenrechtenuitgangspunten kunnen de onderwijsvisie handen en voeten geven en bijdragen aan een heldere koers en een professionele onderwijscultuur. (Galenkamp & Schut, 2018) Zeker als ze in een gedegen proces, met alle betrokkenen bij de onderwijsinstelling, consistent uitgewerkt zijn. In het onderwijsaanbod en de onderwijsmethodieken, in hoe je op onderwijsinstelling met elkaar omgaat, in de onderwijsomgeving en binnen verschillende beleidsterreinen.

De verbinding van onderwijsthema's

De uitgangspunten van mensen- en kinderrechten kan je verbinden aan andere onderwijsthema's. Denk aan anti-pestbeleid, burgerschap, sociale veiligheid, de aanpak van radicalisering, inspraak van leerlingen en passend onderwijs. Al deze thema's hebben aanknopingspunten met mensenrechten. Denk aan:

- Het recht om jezelf te zijn.
- Het recht op bescherming van je lichamelijke integriteit.
- Het recht op ontwikkeling.
- Het recht op een veilige onderwijsinstelling zonder discriminatie.
- Het recht op participatie.
- Het recht op vrije meningsuiting.
- Het recht op inclusie van mensen met een beperking.

Door als onderwijsinstelling voor mensen- en kinderrechten te staan, werk je aan een onderwijsinstelling die proactief aan een prettig onderwijsklimaat werkt. De betekenis van mensenrechten wordt vroegtijdig besproken en begrepen, door veel samen te oefenen.

Reflectievragen

- Sluiten de waarden waar de onderwijsinstelling voor staat aan bij de zes mensenrechtenuitgangspunten? Kan dit expliciet geformuleerd worden?
- Hoe zijn de onderwijswaarden en -visie tot stand gekomen? Was iedereen erbij betrokken? Is iedereen het ermee eens?
- Welke huidige beleidsterreinen zijn te verbinden met mensen- en kinderrechten? Binnen welke terreinen is dat te versterken? Kunnen de mensenrechtenuitgangspunten vertrekpunt en referentiepunt zijn van deze terreinen?
- Kijk bijvoorbeeld naar het personeelsbeleid: gebeuren selecties zonder vooroordelen? Zijn we tevreden over de diversiteit onder het personeel? Heeft iedereen gelijke kansen? Mogen studenten meedenken en misschien meebeslissen?
- Legt de onderwijsinstelling regelmatig en op toegankelijke wijze verantwoording af over beleidskeuzes en de uitvoering daarvan? Zowel aan personeel en studenten als aan ouders?

Geuzencollege: Onderwijsinstellingsbreed beleid rond mensenrechten en burgerschap

Het Geuzencollege is een VMBO-school in Vlaardingen die openstaat voor iedereen. Deze onderwijsinstelling werkt met doorlopende leerlijnen voor burgerschap en persoonsvorming. De leerlijnen vertrekken vanuit de waarden die de onderwijsinstelling heeft vastgelegd en uitgewerkt in een visie, meerjarenplan en jaardoelen. Het Geuzencollege is een christelijke school. 'Hoofd, handen en hart' staan voorop.

Gedichten, stages, speeddates en de mensenrechtenwandeling

Het onderwijs over burgerschap en mensenrechten is uitgewerkt in zes hoofdthema's:

1. Mensenrechten
2. Dialoog, discussie, debat
3. Omgaan met conflicten
4. Normen, waarden en omgangsvormen
5. Identiteitsverkenning
6. Participatie

Deze thema's komen terug in verschillende activiteiten en vakken. In een portfolio bewaren de leerlingen wat ze rond die thema's hebben gedaan, binnen en buiten de onderwijsinstelling. De wens is dat dit als Plusdocument aan de eindcijferlijst toegevoegd kan worden.

Leerlingen schrijven gedichten over mensenrechten. Er is een mensenrechtenwandeling.

Bekijk het filmpje

'Rechtenwandeling met het Geuzencollege':
youtu.be/CWG7W0g_NmQ

Leerlingen doen een maatschappelijke stage in leerjaar 1 en/of 2. Dit daagt ze uit om zich vrijwillig in te zetten voor hun leefomgeving en medemens. Ze voeren zowel in klas 1 als klas 2 gesprekjes met rolmodellen over normen, waarden en omgangsvormen. In klas 1 is dat onder andere met de burgemeester, een ambulancebroeder, een politieagent, een brandweerman en een directeur. De vragen bereiden ze thuis met ouders voor. In het tweede jaar hebben ze speeddates met bijvoorbeeld een advocaat voor kinderrechten, een statushouder en iemand die bij de IND werkt. Bij verschillende vakken krijgen leerlingen lessen over gespreksvaardigheden.

Directeur Theo Werner: "Door deze activiteiten wordt de visie op burgerschap en mensenrechten van het Geuzencollege duidelijk: een accent op de persoonsvorming van de leerling. De bedoeling is dat alle leerlingen op een sociale en betrokken manier hun rol in onze samenleving leren kennen en innemen. Samenleven moet je leren! Dat dit leren op een gezellige en prettige manier gebeurt, is een voorrecht."

Caroline Ritburg, teamleider onderbouw: "Met de ontwikkelde leerlijn versterken we de *empowerment* van alle leerlingen. Ze zijn actief en leren opkomen voor zichzelf en ook voor anderen."

Vanuit de basis ‘hoe ga je met elkaar om?’. We beginnen hier met de nieuwe leerlingen meteen in de eerste week aan en betrekken ook de ouders erbij. We geven ook les in kleine groepen om de persoonlijke aandacht te kunnen waarborgen. Al gauw merkt de leerling dat zij of hij zichzelf mag zijn. Gaandeweg leert zij of hij zichzelf steeds beter kennen.”

Samenwerken aan doorlopende leerlijnen

In een driejarig traject werkte het team aan de doorlopende leerlijn burgerschap en mensenrechten voor alle leerjaren. Er is nu meer samenhang in het onderwijsaanbod. Gedurende het jaar zijn er teammiddagen, waarin het onderwijs wordt besproken.

De leraren gebruikten de expertise van de Alliantie Burgerschap en de (niet langer bestaande) leerkring ‘Mensenrechten op school’ van het College voor de Rechten van de Mens. De onderwijsinstelling is in 2021 als ‘ontwikfelschool burgerschap’ betrokken bij het vormgeven van het landelijk curriculum. De zes thema’s werken de leraren uit in vaardigheden die de leerling gaat ontwikkelen. Dit helpt de leraar om vorm te geven aan de les en dienen ook als geheugensteuntje. Maar niet als afvinklijstje. Het gaat uiteindelijk om het doen en ervaren! Leerlingen kunnen zelf en/of met de docenten reflecteren of ze vinden dat ze bepaalde vaardigheden voldoende hebben ontwikkeld of meer oefening nodig hebben.

6.4 Participatie: mag iedereen meepraten en meedoen?

Iedereen betrekken

Wil de onderwijsinstelling een (h)echte gemeenschap vormen en de onderlinge banden versterken? Dan is het belangrijk om sterke betrokkenheid bij en participatie van alle leden van de gemeenschap in de onderwijsinstelling te realiseren. Dus van studenten, docenten, onderwijsmanagement én ouders. Dit vraagt soms een omslag van denken en spreken voor en over elkaar naar samen denken en spreken met elkaar. Dan ontstaat mede-eigenaarschap en een gevoel van samen verantwoordelijk zijn voor de kwaliteit van het leren en leven binnen de onderwijsinstelling.

Studentparticipatie of ‘de stem van de student’

Eén van de uitgangspunten van mensen- en kinderrechten is dat iedereen mag meepraten en meedoen. Omdat je binnen een MBO te maken hebt met studenten onder 18 jaar en 18 jaar en ouder, heb je van doen met beide rechten. Artikel 12 van het VN-Kinderrechtenverdrag en artikel 19 van de UVRM zijn voor dit punt van belang. Het recht op participatie van de student, ook wel ‘de stem van de student’ (*‘student/pupil voice’*), is cruciaal voor burgerschap, zodat studenten zich democratie en mensenrechten echt eigen kunnen maken. Artikel 12 van het VN-Kinderrechtenverdrag schrijft voor dat kinderen het recht hebben om hun

mening te laten horen in zaken die het kind aangaan. Dat geldt ook binnen de onderwijssetting. Artikel 19 van de UVRM gaat over het recht op vrije meningsuiting.

Bij dit punt wordt uitgegaan van de opvatting (Cook-Sather, 2006):

- dat studenten unieke perspectieven hebben op leren, onderwijs en de onderwijsomgeving;
- dat deze inzichten aandacht verdienen en ook om een reactie vragen van volwassenen;
- dat studenten mogelijkheden moeten worden geboden om actief vorm te geven aan hun eigen onderwijs.

Concreet gaat het dan om (Lundy, 2007):

- het hebben van een stem;
- de mogelijkheid krijgen om deze stem te uiten;
- het recht hebben gehoord te worden en een reactie te krijgen;
- invloed te kunnen uitoefenen op besluitvorming.

Participatie is een actief proces: het is doel- en veranderingsgericht. De deelnemers hebben contact, zijn in dialoog met elkaar. Participatie versterkt een open pedagogisch klimaat. Vanuit ontwikkelingsperspectief kunnen we participatie beschouwen als een essentiële voorwaarde voor de ontwikkeling van zelfvertrouwen, zelfrespect,

een actieve houding en sociale verantwoordelijkheid. Door de mogelijkheid te bieden samen met anderen al pratend tot eigen stellingnames te komen, draagt participatie bij aan de morele, emotionele en sociale ontwikkeling. Het draagt ook bij aan gemeenschapsvorming, doordat het studenten vertrouwd maakt met het leven in een groter verband (De Winter, 1995, 1998). De student kan door de opvoeding thuis de ruimte krijgen en nemen om te participeren, in de groep/klas op de onderwijsinstelling, op het niveau van de onderwijsinstelling en in de samenleving.

Participatie heeft verschillende dimensies. Met het informeren en raadplegen van studenten stimuleer je hun betrokkenheid, maar dan is er nog geen sprake van participatie. Verdergaand is het mogen meedenken en meebeslissen. Studenten oefenen dan met het zich inzetten en zich verantwoordelijk voelen voor zichzelf en elkaar en de onderwijsinstelling als gemeenschap. Hoe meer invloed de student krijgt, des te meer deze zich eigenaar voelt van het betreffende onderwerp. Dan spreek je over participatie. Het vraagt loslaten of 'anders vasthouden' van de betrokken volwassenen. In de afbeelding is dit in beeld gebracht, naar analogie van de participatieladder van Hart (Reitsma & de Wit, 2014).

Een onderwijsinstelling die bewust werkt vanuit de mensen- en kinderrechten, neemt de student als zelfstandige partner serieus. Die onderwijsinstelling betreft studenten bij beslissingen die hen aangaan en kan hen laten meedenken over de eigen onderwijsdoelen en het eigen curriculum.

Participatie in de praktijk

Er zijn daarnaast nog veel meer manieren waarop studenten kunnen participeren in zaken die over hun eigen groep en over de onderwijsinstelling als gemeenschap gaan. Voorbeelden van manieren waarop studentparticipatie tot uitdrukking kan komen in de onderwijsinstelling:

- **Dialogoog:** interactie binnen de klas, vormen van samenwerkend leren, discussie en interactie in de klas, participatieve werkvormen, gedeelde verantwoordelijkheid bij bepalen van doelen, onderwerpen of didactiek.
- **Keuzemogelijkheden:** het bieden van keuzemogelijkheden in leertaken en leertrajecten.
- **Student op student:** studenten betrekken bij de evaluatie van werkstukken en presentaties, begeleiden van jongerejaars studenten in de onderwijsinstelling of bij onderwijswerk (*peer teaching* en *leerbuddy's*, *student-mediation*).

Tabel participatieladder

- **Formele en georganiseerde participatie** in klassen, de onderwijsinstelling of studentenraad, werkgroepen of diverse commissies die zich richten op een bepaald onderdeel van de onderwijsinstelling (muziek, veiligheid, verkeer, feesten, inrichting).

Onderwerpen waarop onderwijsparticipatie zich vaak richt zijn (Bron & van Vliet, 2012):

- **Fysieke omgeving:** klasseninrichting, opstelling van tafels, kantineaanbod, veiligheid, inrichting van het gebouw en de omgeving.
- **Extra en buitenschoolse activiteiten:** uitjes, excursies, geldinzameling, maatschappelijke stage, festiviteiten.
- **Organisatie van lessen:** keuze in opdrachten, groepsopdrachten, omgaan met huiswerk.
- **Evaluatie van het personeel:** docentenevaluaties, deelname aan aanstellingsprocedures.
- **Onderwijsvisie:** regels, voorkomen van ongewenst gedrag en conflicten.

Het is belangrijk om te vermijden dat studenten alleen over oppervlakkige zaken mee mogen praten. Zorg dat studenten ook over echt relevante onderwerpen iets te zeggen hebben. Zorg ook voor een goede *follow-up* en dat hiermee werkelijk iets wordt gedaan.

De studentenraad

Sinds 1 maart 2010 geldt in het MBO een stelsel van gedeelde medezeggenschap. Dit betekent dat studenten en personeel in principe afzonderlijk van elkaar overleg voeren met het college van bestuur van de MBO-school over die onderwerpen die voor hen relevant zijn. De medezeggenschap van studenten is geregeld in de Wet educatie en beroepsonderwijs (WEB). Het college van bestuur betreft bijvoorbeeld de studentenraad bij het vaststellen van het beleid over het schorsen en verwijderen van studenten van school. Ook stemt de studentenraad in met de (model)onderwijs-overeenkomst die de onderwijsinstelling gebruikt. In het deelnemersreglement van de onderwijsinstelling kunnen aanvullende bevoegdheden voor de studentenraad zijn opgenomen. Studenten kunnen zich verkiesbaar stellen voor de studentenraad (<https://www.MBOraad.nl/themas/medezeggenschap>).

Een onderwijsinstelling die bewust werkt vanuit de mensen- en kinderrechten, neemt de student als zelfstandige partner serieus. Die onderwijsinstelling betreft student bij beslissingen die hen aangaan en kan hen laten meedenken over de eigen onderwijsdoelen en het eigen curriculum. Deze vorm van participatie heeft echter niet altijd verbinding met studenten die niet deelnemen. Ook de terugkoppeling door deelnemende studenten kan heel beperkt zijn. Daardoor voelen veel studenten zich niet zo betrokken bij wat er gebeurt in de studentenraad (Sol & Stokking, 2008).

Het organiseren van leergemeenschappen

Voor de professionele ontwikkeling van docenten en de onderwijsontwikkeling werken docenten al steeds meer samen in collectieve leerprocessen. Deze worden ook wel leergemeenschappen genoemd (Verbiest, 2003). Ook voor een onderwijsinstellingsbrede aanpak van mensen- en kinderrechten kan de onderwijsinstelling leergemeenschappen of leerkringen organiseren. Daarin zitten naast onderwijsmanagement ook onderwijzend personeel, studenten en ouders (Reitsma & De Wit, 2014).

Reflectievragen

- **Mogen studenten meepraten en beslissen over zaken die hun eigen ontwikkeling aangaan? Op welke manier kan de onderwijsinstelling dit nog verdiepen?**
- **Worden er al collectieve leerprocessen georganiseerd op de onderwijsinstelling? Kun je deze misschien verbreden met betrokkenheid van studenten en ouders? Bijvoorbeeld rond het opzetten en uitvoeren van de mensen- en kinderrechtenaanpak?**

Suggesties

- Ga aan de slag om de participatie van studenten te vergroten.
- Zie: <https://www.MBOraad.nl/nieuws/servicedocument-facilitering-studentenraden-het-MBO-laait-stem-van-de-student-klinken>. Daar staat een service-document: *Service-document: Facilitering studentenraden in het MBO van de MBO Raad en JOB (2021)*.

6.5 Een inclusieve school

Alle studenten hebben recht op onderwijs dat hen uitdaagt, dat uitgaat van hun mogelijkheden en rekening houdt met hun eventuele beperking. Zo worden ze zo goed mogelijk voorbereid op een plek in de samenleving en/of op een vervolgopleiding. De Wet passend onderwijs (2014) zorgt hier mede voor en heeft als doel dat alle kinderen een zo passend mogelijke plek in het onderwijs krijgen. In tegenstelling tot het basis- en voortgezet onderwijs kent het MBO geen aparte onderwijsvorm waar studenten apart specialistische of intensieve begeleiding krijgen. Dit betekent dat de onderwijsinstellingen hun onderwijs en examinering zó inrichten dat er al bij de start van de opleiding rekening wordt gehouden met eventuele beperkingen van studenten. Het MBO adviseert de student over opleidingen waarvoor hij/zij kansrijk is voor het behalen van een beroepskwalificatie, een diploma. Studenten kunnen ook een verklaring krijgen wanneer zij niet in staat zijn aan alle diploma-eisen te voldoen en toch de opleiding willen volgen. Welke ondersteuning een onderwijsinstelling biedt staat beschreven in het ondersteuningsaanbod van de onderwijsinstelling. Afspraken over de ondersteuning van een student worden vastgelegd in een bijlage bij de onderwijs-overeenkomst. Onderwijsinstellingen leggen vervolgens via hun jaarverslag verantwoording af over hoe zij vormgeven aan passend onderwijs. <https://www.MBOraad.nl/themas/passend-onderwijs>

In de Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte (Wgbh/cz) staat bovendien uitdrukkelijk dat discriminatie verboden is bij de toegang tot onderwijs. De wet geldt voor alle vormen van onderwijs en is gericht op de bescherming van studenten met een langdurige beperking. Die kan zowel fysiek, psychisch als verstandelijk zijn. Vanuit het passend onderwijs moet de onderwijsinstelling onderzoeken of een student met een beperking door een zogenaamde doeltreffende aanpassing op de onderwijsinstelling terecht kan of kan blijven. Als dat zo is, moet de onderwijsinstelling die aanpassing ook bieden.

Dit kan bijvoorbeeld gaan om een rustige werkplek voor studenten met concentratiestoornissen, het gebruik van hulpmiddelen bij toetsen voor studenten met dyslexie of het geven van extra bijles en begeleiding en extra tijd bij toetsen voor iemand met een taalontwikkelingsstoornis.

Samen: inclusief onderwijs

Daarnaast kan de onderwijsinstelling ook aan de slag gaan met inclusief onderwijs. Inclusief onderwijs maakt het mogelijk dat alle studenten in een reguliere leeromgeving van en met elkaar leren en dat niemand vanwege zijn/haar cultuur, geloof, beperking of bepaald talent apart gezet of buitengesloten wordt.

Bekijk het filmpje

'Op weg naar inclusief onderwijs' youtu.be/6JIX8iz7LVE

Op grond van artikel 24 van het VN-verdrag handicap hebben mensen met een beperking recht op kwalitatief goed onderwijs. Om dit recht zonder discriminatie en op basis van gelijke kansen te realiseren, moeten de landen volgens deze bepaling een inclusief onderwijssysteem waarborgen. Een dergelijk systeem is gebaseerd op het uitgangspunt dat alle studenten - met en zonder beperking - samen naar de onderwijsinstelling gaan. Hierbij moeten ze de ondersteuning ontvangen die ze nodig hebben om effectief aan dat onderwijs te kunnen deelnemen.

Het VN-verdrag handicap heeft als uitgangspunt dat inclusief onderwijs niet alleen een middel is om goed onderwijs te garanderen voor personen met een beperking. Het is ook een middel om te komen tot een inclusieve samenleving. Want studenten zonder beperking leren zo om te gaan met studenten die een beperking hebben. Kijk voor meer informatie over inclusief onderwijs op de website van het Kennispunt passend onderwijs. <https://passendonderwijsmbo.nl>

Nederland heeft deze verdragen geratificeerd en moet er dus alles aan doen om dit doel te realiseren. Er is geen blauwdruk voor zo'n systeem. Nederland kan op basis van de bestaande structuren, kennis en ervaring een inclusief onderwijssysteem ontwikkelen. De overheid verwachtte dat de Wet passend onderwijs, in combinatie met de verplichting van de Wgbh/cz (artikel 2) om doeltreffende aanpassingen te treffen, de mogelijkheden voor deelname aan het regulier onderwijs (inclusief onderwijs) zou vergroten. Sinds de invoering van de Wet passend onderwijs is echter gebleken dat kinderen met een beperking zowel in het speciaal als in het regulier onderwijs met knelpunten te maken krijgen (College voor de Rechten van de Mens, 2017b). Het is daarom nog altijd belangrijk dat onderwijsinstellingen bij de aanpak van mensen- en kinderrechten op de onderwijsinstelling ook werk maken van het bieden van een goede leerplek aan alle studenten. Als onderwijsinstelling kun je nadrukkelijk kiezen voor inclusief onderwijs aan alle studenten, rekening houdend met ieders eigen verhaal.

Reflectievragen

- Welke mogelijkheden biedt de onderwijsinstelling aan studenten met een beperking? Steekt de onderwijsinstelling energie in het zoeken naar aanpassingen?
- Hebben de docenten genoeg weet van de behoeften van studenten met een beperking? Mogen zij zich hierop bijscholen als dat nodig is (bijvoorbeeld via de masterstudie Special Educational Needs)?
- Biedt de onderwijsinstelling gelijke kansen aan alle studenten? Bijvoorbeeld: krijgen studenten met en zonder beperking met dezelfde schoolresultaten ook hetzelfde studieadvies? Zorgen we ervoor dat studenten met een beperking meegaan op uitstapjes? Wellicht is het goed om hier met het team uitgebreid bij stil te staan.
- Plaatst de onderwijsinstelling het belang en de ontwikkeling van de betreffende student voorop bij afwegingen over toelating en aanpassingen?

Suggesties

- Het Kennispunt passend onderwijs <https://passendonderwijsmbo.nl> is de plek waar alle MBO's informatie kunnen vinden en krijgen over passend onderwijs, zoals wet- en regelgeving, verschenen onderzoeksrapporten, goede voorbeelden en servicedocumenten. Zoals tips en vragen over afstandsbegeleiding van kwetsbare studenten/groepen (AOB Dekkers academie, 2021): <https://passendonderwijsmbo.nl/app/uploads/Tips-en-vragen-afstandsbegeleiding-kwetsbare-studenten-groepen.pdf> en ook een verscheidenheid aan handreikingen voor studenten.
- E-learning voor docenten: bespreekbaar maken stagediscriminatie: <https://www.annefrank.org/nl/educatie/online-leren/stagediscriminatie/> of in gesprek over stagediscriminatie: <https://www.schoolenveiligheid.nl/wp-content/uploads/2020/09/In-gesprek-over-stagediscriminatie-School-Veiligheid.pdf>

De Korenaar: School voor inclusief basisonderwijs

De Korenaar is een 'interconfessionele basisschool' voor inclusief onderwijs. Een kleurrijke school met een grote diversiteit aan leerlingen op twee locaties in het stadsdeel Woensel-Noord in Eindhoven. De school is in 2019 bezig met het ontwikkelen van een nieuw, ruim, inclusief schoolgebouw voor 450 leerlingen. Diversiteit ziet de school als haar kracht; kinderen leren jong omgaan met verschillen. De school heeft brede kennis over wat nodig is voor kinderen met een beperking, zoals voor kinderen met downsyndroom. De Korenaar stelt dat ieder kind uit de wijk welkom is op de school en recht heeft op thuisnabij onderwijs.

“Onze visie is gebaseerd op de visie van mediërend leren. Hieronder verstaan we het maken van contact en het aansluiten bij de bestaande mogelijkheden van het kind als basis voor zijn verdere ontwikkeling. Wij hechten veel waarde aan een sociaal veilige school waar kinderen, leerkrachten, ondersteunend personeel en ouders met allerlei verschillen in cultuur, geloof, achtergrond, ervaring en capaciteit met plezier leren en omgaan met elkaar.

Wij werken sinds 2013 met ZON-groepen. Dat is geen afkorting. Het is de invulling van onze school voor het inclusief onderwijs. De zon is fijn, geeft warmte, iedereen zoekt de zon graag op. Dat is ook wat we willen uitstralen. Hiermee maken wij inclusief onderwijs mogelijk. Alle kinderen hebben hun vaste reguliere groep. Alleen bij hele specifieke hulpvragen rond begeleiding bij leren, zelfstandigheid, zelfredzaamheid, verzorging of sociaal-emotioneel gedrag biedt een ZON-groep meer aandacht.”

Het schoolbestuur SKPO heeft ervoor gekozen om iedere school van haar stichting hetzelfde bedrag per leerling te geven voor lichte en zware ondersteuning. Voor basisscholen die kinderen met een extra zware ondersteuningsvraag op school hebben (plaatsbaar in het SO) is sinds het schooljaar 2015-2016 een extra budget beschikbaar.

De Korenaar krijgt dit budget voor 12 kinderen.

Bron: In1school, 'Zo kan het ook', p. 6-15.

De Appelhof: Lesgeven met veel voldoening

Gemma van Summeren, voormalig leerkracht op IKC De Appelhof in Druten (11 april 2014): “Vorig jaar, toen ik les ging geven aan groep 3, kreeg ik Bea in de klas. Bea heeft een aangeboren oogafwijking. Haar zichtvermogen is ongeveer 10%. Ze ziet bijvoorbeeld alleen wat binnen twee meter afstand is. Ze ziet woorden alleen als ze deze heel dicht bij haar gezicht houdt. Bea ziet geen kleuren en geen diepte.

Ik zag er eerlijk gezegd erg tegenop dat ze bij mij in de klas kwam. Ik dacht dat het veel werk zou zijn en dat ik haar overal aan de hand mee naartoe zou moeten nemen. De kleuterjuf die Bea in de klas had gehad, vertelde me dat ik me niet zo'n zorgen hoefde te maken. Bea is een erg zelfstandig kind en doet het meeste zelf.

Ze heeft een plek vlakbij het digibord. Dan kan ze mij nog zien staan. Op haar bureau staat een beeldscherm. Dit vergroot alles uit wat op het digibord staat. Werkopdrachten op papier vergroot ik of de onderwijsassistent op het kopieerapparaat. We letten er dan op dat er genoeg contrast is tussen de letters en de achtergrond. Al deze tips heb ik gekregen van een ambulante begeleider. Die kijkt een paar keer per jaar een uurtje mee in de klas en praat wat met Bea. Bea krijgt ook individuele begeleiding van onze intern begeleider.

Als je een kind met een handicap in de klas hebt, moet je met veel mensen samenwerken. Je krijgt het niet voor elkaar zonder hulp. Het is in het begin even wennen dat er iemand meekijkt in je klas, maar ik krijg adviezen waar ik veel aan heb. Bijvoorbeeld dat we in de gymles een bal met een belletje kunnen gebruiken. Bea hoort de bal dan aankomen en kan gewoon meedoen.

Toen Bea net bij mij in de klas zat, heb ik een cursus gevolgd bij Visio, de instelling die de onderwijskundige ambulante begeleiding biedt. Ik kreeg een bril op waarmee ik hetzelfde zie als Bea. De begeleider zei: pak je potlood maar, dan gaan we een dictee doen. Ik had geen flauw idee waar ik mijn potlood had gelaten. Pas als je het zelf ervaart, beseft je hoeveel inspanning dingen kosten als je weinig ziet.

Dit jaar, nu ik lesgeef aan groep 3/4, heb ik Bea weer in de klas. Deze keer heb ik er zelf voor gekozen. Ook al laat ik het haar niet merken, Bea heeft een speciaal plekje in mijn hart. Op veel momenten ontdek je wat je allemaal aan moet passen. Nu leert groep 4 bijvoorbeeld met een liniaal werken. Dat kan Bea niet. Je vraagt je dan af of je dat aanpast, of dat je het weglaat. Zal Bea ooit met een liniaal werken? Ook dit overleg ik met de intern en ambulante begeleider.

Bij een kind met een handicap heb je als leerkracht niet genoeg aan je vak kennis en je ervaring. Je routine schiet tekort en je komt steeds voor nieuwe vragen te staan. Het helpt als je dat als uitdaging ziet. Ik vraag me ook steeds af wat leuk is voor Bea. Als we aan het einde van de ochtend tijd hebben voor een spelletje, kies ik iets wat voor haar ook leuk is om te doen. Het kost tijd om oplossingen te bedenken en het is organisatorisch complex. Maar het wordt ook gauw gewoon.

Bea gaat graag naar een gewone school. Het geeft veel voldoening dat dat goed gaat.”

6.6 Expliciete aandacht voor diversiteit

De Nederlandse samenleving is een diverse samenleving, met verschillen in bijvoorbeeld geloof en levensbeschouwing, huidskleur, etniciteit, seksuele voorkeur, gender en sociale status. Onderwijsinstellingen hebben mede tot taak bij te dragen aan sociale samenhang en gelijke onderwijskansen en te zorgen voor een discriminatievrije omgeving. Wat kunnen zij daaraan bijdragen?

Tegengaan van vooroordelen en discriminatie

Vaak worden de termen 'stereotype' en 'vooordeel' door elkaar gebruikt. Maar ze zijn wel verschillend. Een stereotype is een overdrijving, een versimpelde, ongenueanceerde of karakteriserende opvatting over personen die bepaalde kenmerken zouden hebben. Bijvoorbeeld: 'alle mensen uit Limburg kunnen goed wielrennen' of 'mannen kunnen niet koken'. De inhoud kan zowel positief, negatief of neutraal zijn. Het wordt een vooroordeel als je de andere persoon of groep als minder of gevaarlijk ziet en je daar vijandige of agressieve gevoelens of gedrag bij hebt, vanwege bepaalde kenmerken zoals etniciteit, ras, nationaliteit, religie, gender of seksuele geaardheid. Een vooroordeel komt wel vaak voort uit stereotype beelden. Bijvoorbeeld: 'hij is lui, want hij komt uit Suriname'.

Onze hersenen kunnen niet zonder vooroordelen en stereotypen. Ze helpen om jezelf te definiëren ten opzichte van anderen. Je kijkt naar de groep waartoe je behoort, maar daardoor ontstaat vaak vanzelf een stereotype van andere mensen. Daardoor kun je het verschil zien met je eigen groep. Ook helpen stereotypen en vooroordelen bij het ordenen van alle informatie en indrukken die je dagelijks moet verwerken. Zo is een tigger gevaarlijk. En ga je op zoek naar een agent in een menigte? Dan kijk je naar een uniform. Vooroordelen en stereotypen maken het dus makkelijker om snel te selecteren, maar ze hebben ook risico's. Ze kunnen een bron zijn van wij-zij-denken en van discriminatie.

Discriminatie is het anders behandelen, achterstellen of uitsluiten van mensen op basis van (persoonlijke) kenmerken. Deze kenmerken worden discriminatiegronden genoemd.

Op deze gronden mag je volgens de Nederlandse wetgeving niet gediscrimineerd worden:

- **geslacht, genderidentiteit en -expressie;**
- **ras³;**
- **leeftijd;**
- **nationaliteit;**
- **godsdienst en levensovertuiging;**
- **politieke overtuiging;**
- **seksuele gerichtheid;**
- **burgerlijke staat;**
- **handicap of chronische ziekte;**
- **arbeidsduur;**
- **vast of tijdelijk arbeidscontract.**

Niet alles is discriminatie. Word je afgewezen omdat je zonder rijbewijs solliciteert naar een baan als vrachtwagenchauffeur? Dan is dat terecht. Maar word je afgewezen omdat je vrouw, zwart, moslim of homo bent? Dan kan er sprake zijn van discriminatie en dat is in strijd met de Algemene wet gelijke behandeling. Discriminatie is dus niet het maken van onderscheid, maar van verboden onderscheid (zie ook www.mensenrechten.nl/nl/discriminatie-uitgelegd).

Kinderen ontwikkelen al op jonge leeftijd vooroordelen. Ook kleuters blijken vooroordelen te kunnen hebben tegenover etnische of raciale minderheden. Deze vooroordelen veranderen tijdens de basisschoolperiode van expliciet (tot ongeveer de 8-jarige leeftijd) naar impliciet. Ook worden kinderen zich dan bewust van hun vooroordelen en leren zij hun bevooroordeelde reacties te controleren. Vanaf deze leeftijd zijn de kinderen met betrekking tot hun vooroordelen gevoelig voor invloeden van buitenaf (Kennisonderzoek, 2017). Daarom is het belangrijk om structureel expliciet aandacht te besteden aan diversiteit,

3 Het gebruik van dit woord moet niet gezien worden als bevestiging van het bestaan van (biologische) rassen. Het gebruik van het begrip erkent alleen de manier waarop mensen op basis van dit fictieve onderscheid zijn benadeeld en achtergesteld en constateert dat dit ontoelaatbaar is.

dus ook zonder dat er een gebeurtenis heeft plaatsgevonden die direct te maken heeft met vooroordelen en discriminatie. De studenten weten dan van elkaar hoe ze tegen diversiteit aankijken. Ze leren zich een houding te geven ten opzichte van de diversiteit die ze zien: om vragen te stellen zonder direct te oordelen. De studenten kunnen dan met elkaar over diversiteit praten zonder dat er heftige incidenten of emoties spelen. Dit alles kan alleen als er in de klas en op de onderwijsinstelling een veilig klimaat heerst. Wanneer deze veilige basis er is, kan er ook over meer controversiële onderwerpen gediscussieerd worden. Onderwijsinstellingen kunnen daarvoor een ontwikkelingslijn ontwerpen of hanteren rond sociale ontwikkeling, waaronder ook het kunnen omgaan met diversiteit in de maatschappij (zie 8.3 voor meer informatie).

Stel samen duidelijke normen en grenzen

Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat als je verwacht dat anderen discriminatie afkeuren, je waarschijnlijk harder je best zult doen om niet te discrimineren. Maar als je denkt dat het door de vingers wordt gezien of zelfs wordt aangemoedigd, is de kans groter dat je zelf discrimineert. Je gedraagt je dan naar de sociale norm. De sociale norm is dan ook een sterke voorspeller van discriminatie. Het is daarom belangrijk om op de onderwijsinstelling (met elkaar) duidelijke normen hierover af te spreken en ook over hoe je deze handhaaft. Want als op de onderwijsinstelling het beeld heerst dat discriminatie helaas nog wel voorkomt maar dat het door de meesten streng wordt afgekeurd, dan is de kans groot dat veel studenten en personeel hun best zullen doen om niet te discrimineren. Zie ook www.kis.nl/artikel/zo-pak-je-discriminatie-aan-in-de-klas

Blader ook naar hoofdstuk 7 voor meer informatie over het bevorderen van goede relaties binnen de school.

Werk aan gelijke kansen in het onderwijs

De afgelopen jaren constateerde de Inspectie van het Onderwijs dat de onderwijskansen van kinderen van lager en hoger opgeleide ouders steeds verder uit elkaar lopen. Ook de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) signaleerde meerdere malen dat gelijke

kansen in het Nederlandse onderwijs onder druk staan. Studenten gaan vaak naar onderwijsinstellingen en opleidingen met studenten met een vergelijkbare achtergrond. Dit leidt tot segregatie in het onderwijs (Inspectie van het Onderwijs, 2018; OESO).

Kinderen met lager opgeleide ouders krijgen basisschooladviezen voor een lager opleidingsniveau, hun adviezen worden minder vaak bijgesteld, ze komen in het voortgezet onderwijs op een lager niveau binnen en stappen vaker over naar een (nog) lager opleidingsniveau dan even goed presterende medeleerlingen met hoogopgeleide ouders. De voorwaarden voor gelijke kansen lijken iets te verbeteren; er zijn meer dubbele adviezen en kinderen klimmen vaker op binnen het voortgezet onderwijs ('diploma's stapelen'). Toch blijft kansenongelijkheid bestaan. In het basisonderwijs is de segregatie relatief hoog. Ouders van basisschoolleerlingen kiezen meestal voor scholen met kinderen met eenzelfde achtergrond als zichzelf, door de keuze voor een school met bepaalde religieuze denominatie of didactische concepten (Inspectie van het Onderwijs, 2018).

Ook kinderen met een migratieachtergrond hebben in Nederland nog steeds minder kansen in het onderwijs dan kinderen van Nederlandse afkomst. Met name kinderen van Turkse, Marokkaanse en Surinaamse afkomst – de tweede of derde generatie migranten – scoren slechter dan kinderen uit Nederlandse gezinnen. De OESO rapporteerde dat kinderen met een migratieachtergrond vaak uit armere gezinnen komen en daardoor op school in het nadeel zijn. Maar ook als ze uit rijkere huishoudens komen, blijven hun schoolprestaties vaak achter bij die van leeftijdsgenoten. Zo geven basisschoolleeraren minder snel een advies voor hoger voortgezet onderwijs aan kinderen met een Turkse achternaam.

Daarnaast hebben scholieren met een migratieachtergrond vaker het gevoel dat ze oneerlijk worden behandeld door docenten. Soms worden kinderen van verschillende afkomst en met dezelfde Cito-scores naar andere niveaus gestuurd. Voor leerlingen is zo'n verkeerd oordeel later lastig te repareren (OECD, 2018).

Suggesties

- Gebruik het servicedocument van de MBO Raad: https://www.MBOraad.nl/sites/default/files/publications/servicedocument_gelijk_zijn.pdf
- Maak actief beleid om kansengelijkheid te bevorderen, door docenten te laten reflecteren op hun eigen rol bij het ontstaan van ongelijke kansen voor studenten en hen ondersteuning te bieden, zodat ze deze studenten met weinig kansen goed kunnen stimuleren.
- Investeer als onderwijsinstelling in deze studenten door potentiële problemen vroeg te signaleren, het bieden van gratis extra's en het versterken van zelfvertrouwen en sociale vaardigheden.
- Werk aan een soepele instroom, uitstroom en doorstroom van studenten.
- <https://ecio.nl/webinars/MBO-1-5-het-nieuwe-normaal-kansengelijkheid-op-afstand/> met het webinar: Gelijke kansen: https://channel.royalcast.com/webcast/ecbowebinar/20201119_1

7. Omgaan met elkaar

7.1 Introductie

Goede relaties binnen de onderwijsinstelling⁴ bevorderen een klimaat waarin iedereen gelijk is. Waar niet gediscrimineerd wordt, waarin iedereen kan meedoen en leerlingen zich optimaal kunnen ontwikkelen. Een klimaat waarin iedereen gevoel krijgt voor de balans tussen rechten en verantwoordelijkheden. Daarover gaat dit hoofdstuk. Goede relaties binnen de school bevorderen een goed leer-, werk- en leefklimaat. Bij uitstek een terrein waarbij de zes mensenrechtenuitgangspunten goed gebruikt kunnen worden.

Welke vragen worden beantwoord?

Wat kan ik doen om een goede omgang tussen mensen op de onderwijsinstelling te bevorderen:

- tussen studenten onderling
- tussen schoolpersoneel en studenten
- tussen schoolpersoneel onderling
- tussen onderwijsinstelling en ouders
- tussen de onderwijsinstelling en de nabije en wijdere omgeving

De zes uitgangspunten van mensen- en kinderrechten nogmaals op een rijtje:

1. Bij de onderwijsinstelling staan het belang en de ontwikkeling van de student voorop
2. Studenten leren op de onderwijsinstelling over mensen- en kinderrechten en oefenen ermee
3. We zorgen ervoor dat iedereen op de onderwijsinstelling erbij hoort
4. Iedereen mag meepraten en meedoen
5. Alle studenten krijgen gelijke kansen om zich zo volledig mogelijk te ontplooiën
6. We nemen allemaal onze verantwoordelijkheid en leggen verantwoording af

4 Overall waar onderwijsinstelling staat kan ook domein/locatie/afdeling gelezen worden.

Quickscan mensenrechten

De vragen uit de quickscan die helpen richting te geven rondom een aanpak hoe met elkaar om te gaan (zie pagina 57-58):

7. Bij ons op de onderwijsinstelling leren de studenten respectvol met elkaar om te gaan. Ze lossen conflicten zelfstandig en vreedzaam op.
8. De studenten werken bij ons binnen en buiten de klas veel samen. Zo leren ze elkaar waarderen en wordt de onderlinge verbondenheid versterkt.
9. Onze onderwijsinstelling handhaaft actief het anti-pestbeleid.
10. Onze studenten leren verantwoordelijkheid te nemen voor zichzelf, elkaar en de wereld.
11. Onze onderwijsinstelling heeft betekenisvolle relaties en samenwerking rond mensenrechtenthema's met de omgeving: de wijk, de gemeente en daarbuiten.

Uit internationaal wetenschappelijk onderzoek blijkt dat de wijze waarop er met elkaar omgegaan wordt (het pedagogisch klimaat) een belangrijke factor is bij het versterken van burgerschapscompetenties. Bij een open pedagogisch klimaat gaat het om positieve relaties tussen studenten en docenten en studenten onderling. Deze kunnen bijdragen aan het onderschrijven van mensen- en kinderrechten (Nieuwelink e.a., 2017). En ook bij het neerzetten en onderhouden van een professionele onderwijscultuur.

7.2 Omgang tussen studenten onderling

De onderwijsinstelling is een belangrijke leeromgeving. Studenten zien elkaar veel en het is belangrijk dat de onderlinge relaties goed zijn. Dit betekent niet dat iedereen vrienden van elkaar moet worden, maar wel dat studenten elkaar respecteren en in hun waarde laten. Een onderwijsinstelling die oefent met mensen- en kinderrechten bevordert dit. Studenten leren dat conflicten erbij horen maar ook opgelost kunnen worden en dat pesten of agressief gedrag te ver gaat. Sta stil bij onderstaande vragen en ga na hoe de studenten binnen de klas/opleiding en op de onderwijsinstelling met elkaar omgaan.

Reflectievragen

- Wat is de samenstelling van de onderwijsinstelling?
- Uit welke sociale klassen komen studenten en personeel vooral? Wat is de man-vrouwverhouding en zit daar tussen verschillende opleidingen verschil in?
- Hebben deze verhoudingen invloed op hoe de studenten met elkaar omgaan, ook bij verschillende opleidingen?
- Gaan studenten van verschillende sociale en etnische afkomst betekenisvol met elkaar om? Binnen en buiten het klaslokaal? Of zijn er verschillende groepjes zichtbaar?
- Wat stimuleert op onze onderwijsinstelling dat studenten elkaar makkelijk ontmoeten of juist dat er meer gescheiden opgetrokken wordt?
- Hoe worden studenten geholpen om elkaar waardig en respectvol te behandelen?
- Gaan jongens en meisjes respectvol met elkaar om? Wordt op de onderwijsinstelling gewerkt aan bewustwording van stereotype beelden van elkaar?
- Op welke manier lossen studenten onderlinge conflicten op?
- Zijn studenten sociaal weerbaar? Worden zij daarbij door de onderwijsinstelling ondersteund?
- Zijn er voldoende werkvormen en activiteiten waarbij de studenten sociale vaardigheden opdoen?

Suggesties

- Schenk voldoende aandacht aan relationele en sociale vorming.
- Organiseer activiteiten rond sociale weerbaarheid.
- Oefen om bewustwording van stereotypen en vooroordelen te vergroten.
- Bied een veilige omgeving om te reflecteren. Laat studenten op een interactieve manier reflecteren op welk gedrag zij in orde vinden en welk gedrag niet. Zorg voor een veilige sfeer in de klas, zodat de studenten hun denkbeelden en gevoelens durven uiten.
- Stel samen afspraken en klassenregels op.
- Zorg dat studenten weten waar ze terecht kunnen bij conflicten of vervelend of grensoverschrijdend gedrag.
- Laat hiertoe aangestelde studenten zelf optreden als mediator in conflicten. Zij krijgen hiervoor eerst een kleine training. Gebruik bijvoorbeeld de methodiek van de Vreedzame School of herstelgericht werken.

Openbare basisschool Overvecht: Leerlingmediators aan het werk

Klein van stuk als Beyza (10) en Jossof (11) zijn, ze groeien zichtbaar als ze hun kanariegele pet opzetten. Want dan zijn ze ‘mediators’ op hun Openbare Basisschool Overvecht. Met nog tien leerlingen uit groep 7 hebben ze bij toerbeurt de taak ruzies tussen leerlingen op te lossen. Tijdens pauzes zijn ze beschikbaar in de speciaal ingerichte ‘mediatiehoek’ – een onderwijsvernieuwing van de Vreedzame School.

De jonge bemiddelaars treffen vandaag Ouafae (10) en Soraya (10), twee bedrukt kijkende harts-vriendinnen. Ouafae vertelt dat ze dacht dat Soraya over haar roddelde. Soraya dacht hetzelfde over Ouafae. Ook vond de een dat de ander haar ‘van alles’ de schuld gaf en omgekeerd. ‘Na gym’, zegt Soraya, ‘was ik erg verdrietig dat ik ruzie had.’ ‘Hebben jullie een oplossing?’, vraagt Yossof. De meiden schudden beiden ‘nee’. Maar na even praten met de twee mediators komen ze toch nader tot elkaar. ‘Willen jullie elkaar nu de hand

schudden?’, vraagt Beyza. Na de handdruk staan de twee meiden met opgeklaard gezicht op. Hun vriendschap is veiliggesteld.

OBS Overvecht was in 1998 de eerste basisschool die zich afficheerde als Vreedzame School. Het is een onderwijsconcept dat extra aandacht geeft aan burgerschap en conflictbeheersing. Het was het begin van de wederopstanding van deze basisschool, in een van de sociaaleconomisch zwakste wijken van Utrecht. In combinatie met uitstekende Citoscores kreeg de school in 2014 het predicaat ‘excellent’ van onderwijsstaatssecretaris Sander Dekker, de kroon op 15 jaar hard werken.

Bron: Wonderschool tovert met leerlingen, De Volkskrant, 18 januari 2014

Zie ook: www.devreedzameschool.nl

Piter Jelles !mpulse: Herstelgericht werken

Piter Jelles !mpulse te Leeuwarden en Kollum (VMBO-T, HAVO en VWO) werkt al een aantal jaren met herstelrecht (Oostrik, 2005), een manier om goed omgaan met elkaar te bevorderen. Binnen !mpulse hangt een sfeer waarin je jezelf mag zijn en fouten mag maken. Herstelrecht is een manier van omgaan met elkaar die conflicten zo klein mogelijk houdt en ervoor zorgt dat leerlingen, wanneer conflicten zich voordoen, daarvan leren. Met herstelrecht leren leerlingen conflicten uit te praten en op te lossen. De leerlingen leren dit meteen in het eerste leerjaar.

Ze gaan uit van het gezamenlijk oplossingen bedenken, met 'dader' en 'slachtoffer' erbij. De dader neemt dan het initiatief om bijvoorbeeld openlijk excuses aan te bieden en te bedenken hoe de schade hersteld kan worden. Er wordt soms uren gepraat, maar niet gestraft. Soms samen, soms met behulp van een leeftijdsgenoot, de coach of een leraar. De leerlingen voelen zich dan echt gezien, al moeten ze er soms aan wennen.

En het leuke is dat de gezonde manier waarop leerlingen conflicten oplossen een positief effect heeft op leraren en ouders. Iedereen wordt er beter van.

Het bijzondere van herstelrecht is niet alleen dat conflicten goed worden uitgepraat, maar ook dat schade wordt hersteld. Iemand die de fout ingaat, richt schade aan, vaak aan de hele school. Wanneer twee leerlingen ruzie hebben of vechten, wordt de hele school er onveiliger en onprettiger door. Door te werken met herstelrecht krijgen leerlingen die schade hebben aangericht de kans die te herstellen. Het is een manier om een vaak naar incident of onprettige periode af te sluiten.

Het ECHO, het Expertisecentrum Herstelrecht in het Onderwijs, heeft !mpulse uitgekozen als voorbeeldschool voor andere scholen en heeft dit beloofd met de toekenning van de titel: 'School Met Herstelrecht'.

Lees meer informatie over OSG Piter Jelles:
www.piterjelles.nl

Lees meer informatie over herstelrecht:
www.herstelrechtinhetonderwijs.nl

7.3 Omgang tussen onderwijspersoneel en studenten

Een positieve omgang tussen onderwijspersoneel (zowel onderwijsgevend als niet-onderwijsgevend) en studenten bevordert het leerproces binnen de onderwijsinstelling. Het zorgt ervoor dat iedereen zich veilig en gewaardeerd voelt. Relaties gaan uit van de gelijkwaardigheid van iedereen en zijn gebaseerd op wederzijds respect en begrip.

Een open pedagogisch klimaat

Zoals al gezegd, versterkt een open pedagogisch klimaat de burgerschapscompetenties en het onderschrijven van mensen- en kinderrechten. Daarbij gaat het om positieve relaties tussen studenten en docenten en tussen studenten onderling. Studenten moeten de ruimte voelen om zichzelf te ontwikkelen, zich te uiten en met anderen in gesprek te gaan. Zij moeten het gevoel hebben dat zij gehoord worden, een stem hebben in de regels en activiteiten op de onderwijsinstelling en ervaren dat hun mening ertoe doet bij de besluitvorming op de onderwijsinstelling.

Daarnaast is het relevant dat studenten ervaren dat docenten naar hen luisteren en dat er ruimte is om een andere mening te hebben dan de docent. Niet alleen moeten studenten de ruimte hebben om hun mening te geven en op een respectvolle manier met elkaar in discussie te gaan. Het gaat er ook om dat docenten studenten stimuleren om voor hun mening uit te komen. En dat zij verschillende perspectieven op maatschappelijke vraagstukken naar voren brengen. Uit onderzoek blijkt dat dit een positieve invloed kan hebben op de houding ten opzichte van onder meer kinderrechten, tolerantie ten opzichte van migranten en de acceptatie van gelijke rechten voor vrouwen (Nieuwelink e.a., 2017).

Veel onderwijsinstellingen werken hier voortdurend aan en kiezen daarbij een aanpak die past bij het onderwijskundig concept en de populatie. Verschillende scholen in Nederland hebben een superdiverse populatie, vooral in de grote steden. Zo leven er in Rotterdam 206 nationaliteiten samen en dat zie je op onderwijsinstellingen terug. Dat is een uitdaging voor kansengelijkheid. Gebleken is dat docenten al die verschillende studenten het meeste bieden wanneer ze hoge verwachtingen hebben van studenten. Dat vraagt ook als team een geloof in elkaars kunnen. Dit heeft een bijzonder grote impact op het leergedrag en op het geloof van de student in zichzelf dat hij of zij kan groeien. www.scienceguide.nl/2018/08/gelijke-kansen-in-diverse-klassen

Reflectievragen

- Hoe gaan personeel en studenten met elkaar om? Formeel, informeel, respectvol? Zijn er bepaalde uitdagingen of problemen (geweest) en wat kan daaraan gedaan worden?
- Werkt de onderwijsinstelling bewust aan het handhaven van een open pedagogisch klimaat? Creëren docenten ruimte om dit in de klassen te realiseren?
- Stimuleert de onderwijsinstelling dat docenten hoge, positieve verwachtingen van studenten hebben?
- Wisselen docenten ervaringen uit en leren ze van elkaar over de omgang met studenten? Gaan ze bij elkaar in de klas op bezoek?
- Worden de procedures voor disciplinaire maatregelen en gedragsprotocollen door personeel en studenten(raad) samen vastgesteld?
- Op welke manier wordt in de onderwijspraktijk de vrijheid van meningsuiting bevorderd?

Suggesties

- **Organiseer brainstormsessies met studenten en personeel over pesten en over de rechten en verantwoordelijkheden van iedereen op de onderwijsinstelling.**
- **Laat studenten zelf oplossingen aandragen.**
- **Formuleer samen de waarden die op de onderwijsinstelling belangrijk zijn.**
- **Zorg voor trainingen voor studenten en docenten over communicatie en het bemiddelen bij conflicten.**
- **Bespreek onder medewerkers regelmatig hoe jullie positief gedrag van studenten stimuleren. Zodat studenten onderwijsinstellingsbreed op dezelfde manier behandeld worden.**
- **Laat studenten feedback geven aan docenten en bijvoorbeeld observeren bij lessen.**

7.4 Omgang tussen medewerkers onderling

Het is belangrijk dat het personeel op de onderwijsinstelling zich gewaardeerd voelt en dat hun mensenrechten beschermd worden. Of ze nou leidinggeven, op de administratie werken, voor de klas staan, schoonmaken of in de tuin werken. Het vraagt aandacht van iedereen om die professionele organisatiecultuur daarop te richten. De volgende definitie van een professionele organisatiecultuur laat zien dat hierbij ook de mensenrechtelijke uitgangspunten aan de orde zijn: een professionele organisatiecultuur is een cultuur waarin álle gedrag, van iedereen in en rond de onderwijsinstelling, bijdraagt aan de doelen van de organisatie, het welbevinden van een persoon zelf en anderen. En waar gedrag dat hier tegenin gaat, vriendelijk doch duidelijk, wordt begrensd: 'Zo doen we dat niet!'. Zie ook <https://wij-leren.nl/handboek-professionele-schoolcultuur.php>.

Deze cultuur kan groeien door te werken aan drie aspecten (Galenkamp & Schut, 2018):

1. Een heldere koers die tot stand gekomen is door participatie van alle betrokkenen bij de onderwijsinstelling en waarin de uitgangspunten van mensen- en kinderrechten als kernwaarden opgenomen zijn.
2. De omgangscultuur: wat doen we als volwassenen in en rond de onderwijsinstelling wel en niet? Hoe geven we vorm aan onze kernwaarden in ons contact met elkaar?
3. De ontwikkeling van de onderwijsinstelling en de mensen op een manier waarop bovengenoemde onderdelen vorm krijgen, en die leiden tot een professionele leergemeenschap. Waarbij leiderschap tonen de motor is van de gewenste koers en ontwikkeling.

Reflectievragen

- **Voelt al het personeel dat hun mensenrechten gerespecteerd worden, zonder onderscheid naar hun functie?**
- **Gaat het onderwijsmanagement respectvol met andere personeelsleden om? Is er openheid en vertrouwen in de docentenkamer?**
- **Mag het personeel meedoen aan besluitvorming?**
- **Is er een gedeelde visie op en regelmatige aandacht voor de toepassing van mensenrechtenuitgangspunten in de onderlinge verhoudingen en omgang met studenten?**
- **Zijn er procedures ingesteld in geval van pesten of intimidatie onder het personeel? Zijn er vertrouwenspersonen?**

Suggesties

- **Betrek het personeel in besluitvormingsprocessen binnen de onderwijsinstelling en stimuleer gezamenlijke verantwoordelijkheid.**
 - **Stimuleer ook een traject van professioneel en gedeeld leiderschap.**
 - **Zorg dat de medewerkers op een laagdrempelige manier eventuele zorgen over de omgang met elkaar kunnen bespreken.**
- Formuleer samen beleid over wat er in geval van pesten of conflicten tussen medewerkers onderling gedaan wordt.**
- **Zorg voor een regelmatig personeelste-
vredenheidsonderzoek en ga met de uitkomsten aan de slag.**

Uit de praktijk

KBS Hof ter Weide: 'Hoffelijk' leidinggeven

Hof ter Weide stuurt op basis van 'gedeeld leiderschap'. Wat is dat? Schoolleider Mirelle Vermeulen verwoordt het bondig: "Samen verantwoordelijk zijn voor het uitdragen van een schoolvisie, daarbij doelen stellen en met elkaar plannen uitwerken waaraan iedereen zich committeert. Niet met twintig kapiteins op een schip. Duo-partner Tilly Melissen en ik zijn de kapiteins, wij sturen de boot. Maar iedereen is nu ook voor een deel van de schoolorganisatie verantwoordelijk."

Op Hof ter Weide kregen meer mensen een coördinerende functie. Zo weet iedereen beter wat er leeft en speelt. En leraren hebben nu ook meer professionele ruimte en werken met leerteams: groepjes leerkrachten die samen aan een leerdoel werken. Vergaderen werd afgeschaft. Er zijn nu

statafels waar leerkrachten aan elkaar nieuwe ontwikkelingen presenteren en workshops verzorgen. Leerkrachten bereiden samen lessen voor en doen aan klassenconsultatie. Bij elkaar in de klas kijken en feedback geven vraagt om je kwetsbaar durven opstellen. En drie keer per jaar zijn er gesprekken in de gymzaal. "Zo creëren we dialoog in de school."

"Leerkrachten zeggen: Gedeeld leiderschap ervaar ik als een volwassener benadering. Het grootste verschil is dat er meer vertrouwen vanuit gaat. De schoolleiding doet een beroep op eigen verantwoordelijkheid."

Bron: Special over schoolontwikkeling, Didactief, nr. 42, april 2016, p. 4-7

7.5 Omgang met ouders

Binnen het MBO is het afhankelijk van de leeftijd in hoeverre ouders betrokken mogen en moeten worden. Tot 18 zijn ouders primair verantwoordelijk voor de opvoeding. Zij moeten zorgen voor een zo goed mogelijke uitgangspositie van hun schoolgaande kinderen. Daaronder vallen goede verzorging, een stimulerende thuisomgeving en hulp bij het ontwikkelen van kennis en sociale vaardigheden.

Met de onderwijsinstelling hebben ouders in deze situatie dan ten eerste een juridische relatie. De onderwijsinstelling moet goede onderwijskwaliteit garanderen en informatie leveren over de prestaties van de student en de onderwijsinstelling. Maar ouders en onderwijsinstelling zijn ook samenwerkingspartners. Ze spelen beide een belangrijke rol in de ontwikkeling van de onvolwassen student.

In het primair onderwijs is die samenwerking meer vanzelfsprekend omdat de ouder nog vaak de onderwijsinstelling en klas binnenloopt. Er is meer contact met de leerkrachten en meer participatie. In het voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs is die afstand groter en de betrokkenheid van ouders minder. Er leven vaak wederzijds verschillende verwachtingen over wat de ander zou moeten doen. Ouders zijn soms zoekende naar hun rol. Ze zouden graag meer samenwerken met de onderwijsinstelling, maar weten vaak niet hoe. Soms nemen ouders juridische stappen tegen onderwijsinstellingen. In sommige gevallen kan een bemiddelingsgesprek helpen om tot een oplossing te komen.

Waarom is deze trend hier relevant? Meer en betere samenwerking tussen onderwijsinstelling en ouders draagt bij aan een betere sfeer en prettigere omgang. Onderwijsinstelling en ouders hebben een gezamenlijk doel voor ogen: de ontwikkeling van de student. Werken aan ouderbetrokkenheid vergroot mogelijkheden voor gelijke kansen van studenten. En als de onderwijsinstelling overgaat tot het onderwijsinstellingsbreed oppakken van mensen- en kinderrechten, is het goed dat docenten daarover met ouders in gesprek gaan. De onderwijsinstelling kan ouders ook een rol bieden bij onderdelen van dit traject. Er is dan ondersteuning vanuit de thuissituatie.

Reflectievragen

- Heeft de onderwijsinstelling een helder beleid over ouderbetrokkenheid en worden ouders hierover geïnformeerd?
- Hoe zijn ouders betrokken bij het creëren van een mensenrechtenvriendelijk klimaat op de onderwijsinstelling en bij de afspraken rond sociaal gedrag?
- Creëert de onderwijsinstelling de gelegenheid voor ouders om elkaar en docenten te leren kennen?

Suggesties

- Ga met ouders in gesprek over de visie en het beleid van de onderwijsinstelling, op een moment dat hun aanbevelingen nog verwerkt kunnen worden. Doe dit breder dan alleen binnen de Medezeggenschapsraad. Informeer ouders ook over de uitvoering van beleid.
- Beschouw de ouders als onderdeel van de onderwijsinstelling. In het MBO zijn de studenten mondig genoeg, maar spelen ook de ouders zeker een rol.
- Schenk aandacht aan het versterken van de communicatie van docenten met ouders. Geef daarbij aandacht aan de mogelijke samenwerking met ouders wat betreft de ontwikkeling van de student.

MBO Amersfoort: Investeert in contacten met ouders

Docent Dianne Stam Zielman heeft zich de afgelopen jaren verdiept in ouderbetrokkenheid. Het is nog steeds een onderbelicht onderwerp in MBO-land. “Op de School voor Veiligheid op MBO Amersfoort hebben we inmiddels flinke stappen gezet op gebied van dit onderwerp. Sinds 2 jaar beginnen wij ieder schooljaar met alle ouders een

startgesprek van 15 minuten. Kennismaken met ouder(s)/verzorger(s) in vreedstijd in plaats van oorlogstijd levert veel op. Momenteel ben ik ook bij andere opleidingen van MBO Amersfoort bezig om dit onderwerp vaker op de agenda te krijgen. Ouderbetrokkenheid is zo belangrijk! We hebben ouders hard nodig, we kunnen niet zonder!”

7.6 Omgang tussen onderwijsinstelling en nabije en bredere omgeving

De onderwijsinstelling kan relaties aanknopen met mensen die in de wijk wonen en werken. Je kunt deze mensen uitnodigen. Maak daarbij de link tussen de beroepen van deze mensen en mensen- en kinderrechten en benoem deze ook expliciet. Het is natuurlijk ook gewoon leuk om te praten over het werk dat deze mensen doen. Ook kun je gastleraren uitnodigen van mensen- en kinderrechtenorganisaties, zoals Amnesty International, UNICEF, Anne Frank Stichting en het Centrum voor Mondiaal Onderwijs.

De kennis over en betrokkenheid met mensen in de Nederlandse samenleving en daarbuiten kan ook vorm krijgen in projecten en werkstukken.

Leerlingen kunnen mensen buiten de onderwijsinstelling helpen om voor hun rechten op te komen. Laat ze daar zelf over brainstormen en iets moois tot stand brengen. Ze kunnen bovendien met acties van bijvoorbeeld Amnesty International meedoen.

Daarnaast kunnen onderwijsinstellingen relaties aanknopen met andere onderwijsinstellingen in binnen- en buitenland rond bepaalde mensenrechtentema's. Bijvoorbeeld als UNESCO-school die zich inzet voor mensenrechten, als internationaliserende onderwijsinstelling, vanuit 'wereldburgerschap'.

Suggesties

- Vraag in de klas aan de studenten over welk mensen- of kinderrechten thema zij meer willen weten. Welke mensen in de wijk of in de gemeente hebben in hun werk met mensen- en kinderrechten te maken? Wie zouden zij daarover willen spreken? Laat hen die persoon interviewen of uitnodigen in de klas. Of bezoek die persoon en diens werk. Laat de studenten hierover een werkstuk maken.
- Bespreek met de studenten voor welke mensen- of kinderrechten zij zich zouden willen inzetten en hoe zij dat zouden kunnen doen. Vervolgens gaan zij zelf aan de slag!
- Zet een mensenrechtenproject op waarbij de studenten op verschillende manieren leren en reflecteren over de waarde van mensenrechten. Door cognitieve kennisverwerking maar ook door bijvoorbeeld creatieve verwerking.
- Laat studenten een mensenrechtenwandeling in hun gemeente maken en lopen. Dan realiseren ze zich wat de betekenis is van mensen- en kinderrechten in het dagelijks leven.
- Kijk ook op www.plekkenmeteenverhaal.nl. Hier zijn voor studenten digitale lessen te vinden rondom plekken in Nederland die tijdens de Tweede Wereldoorlog van belang zijn geweest, zoals Westerbork en Vught.

Uit de praktijk

CSW Van de Perre: Leerlingen organiseren een Mensenrechtenmorgen

Leerlingen van CSW Van de Perre, een christelijke middelbare school te Middelburg, vormden een werkgroep mensenrechten. Geholpen door de afdelingsleider vwo, dhr. Leonard van Moolenbroek, organiseerden de leerlingen zelf een Mensenrechtenmorgen. Alle 180 leerlingen van havo/vwo deden mee.

Het was een geslaagde ochtend, met onder meer twee ervaringsdeskundigen: een homoseksuele leraar en een man die verslaafd en crimineel was geweest. De deelnemende leerlingen vonden het interessant en leerzaam om hun vragen te stellen en zich in hen te kunnen verplaatsen.

Er waren ook lezingen over mensenrechten en workshops kunst, songwriting en rolstoelbasketbal. Het evenement werd van tevoren in alle klassen door twee leerlingen geïntroduceerd. Op intranet stond een bericht voor inschrijving. Deelname was verplicht en was in de reguliere lestijd.

Onder alle leerlingen is na afloop een enquête afgenomen. De schoolleiding steunt het idee om een vervolg te geven aan dit project en het wellicht breder op te pakken. De werkgroep mensenrechten gaat weer nieuwe plannen maken.

Studenten op bezoek bij Kamp Amersfoort

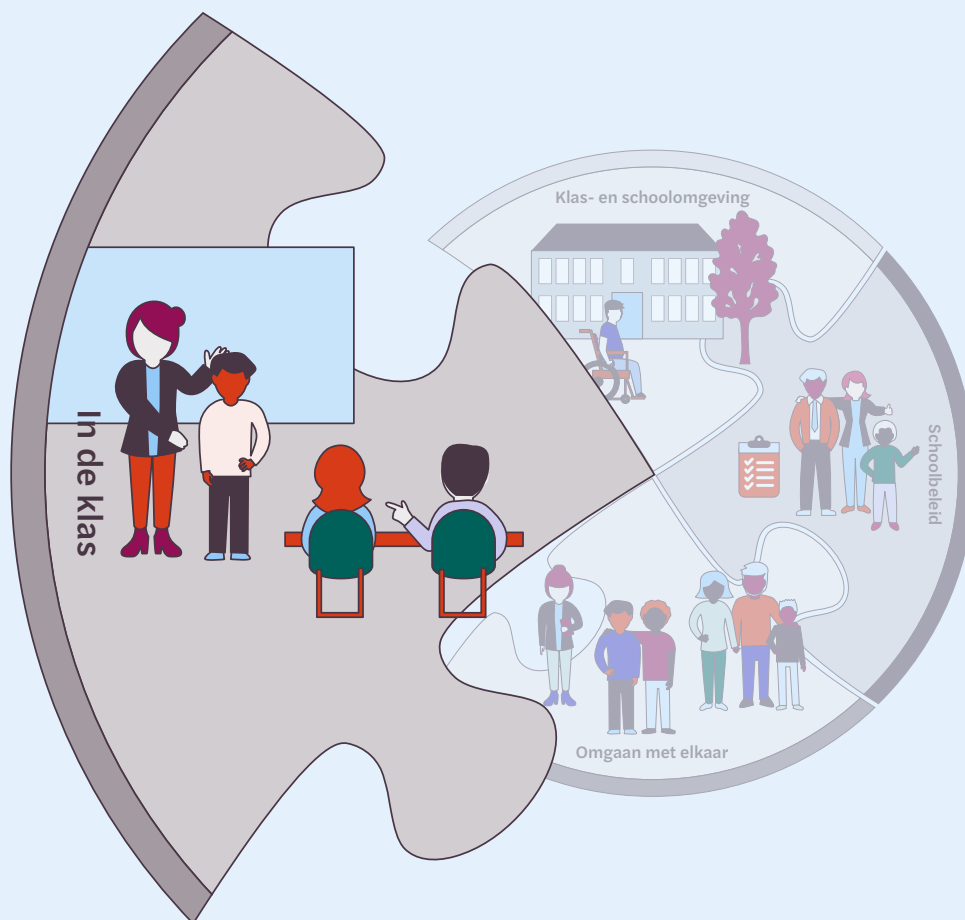
Nationaal Monument Kamp Amersfoort is in de periode van 1941 tot 1945 een doorgangskamp geweest. Het kamp lag op de grens van Leusden en Amersfoort. Ongeveer 47.000 mensen hebben hier gevangen gezeten tijdens de Tweede Wereldoorlog. In dit concentratiekamp heerste een mensonterend regime van honger, mishandeling, dwangarbeid en executies.

Van oorsprong was Kamp Amersfoort een kazerne-terrein van het Nederlandse leger. Vanaf augustus 1941 werden er door de nazi's verschillende groepen opgesloten, zoals verzetsstrijders, ontduikers van de Arbeitseinsatz, communisten, gijzelaars, (vermeende) criminelen zoals zwart-handelaren, slachtoffers van razzia's, ca. 2.500 Joden, ca. 220 Amerikaanse staatsburgers, ca. 120 Jehovah's getuigen en 100 Sovjet-krijgsgevangenen. Naar schatting driekwart werd naar andere kampen doorgevoerd voor dwangarbeid, waarvan velen nooit zijn teruggekeerd.

Op de historische plek is in 2004 een herinneringscentrum gerealiseerd en in 2021 een grote museale presentatie. Daar wordt het verhaal verteld aan de hand van objecten, foto's, documenten en wissel-exposities, in samenhang met de monumenten en zichtbare sporen in het buitenterrein. Het streven van MBO Amersfoort is dat alle studenten een bezoek brengen aan dit kamp. Waarbij ze ter voorbereiding hierop eerst de digitale les volgen die speciaal ontwikkeld is door Kamp Amersfoort voor MBO-studenten.

Zie ook www.kampamersfoort.nl en <https://plekkenmeteenverhaal.nl/>

8. In de klas

8.1 Introductie

Docenten hebben binnen de mensen- en kinderrechten een tweevoudige taak. Aan de ene kant beschermen en realiseren zij de mensen- en kinderrechten. Ze hebben de belangrijke taak om bijvoorbeeld te zorgen voor een discriminatievrije onderwijsinstelling en voor vrije meningsuiting, om bij te dragen aan het recht op onderwijs van studenten en gelijke kansen daarbij. Daarnaast is het belangrijk dat docenten aan de studenten de betekenis en de waarde van mensen- en kinderrechten in het dagelijks leven overbrengen. Als de docent beide rollen oppakt, kunnen de rechten van de studenten tot bloei komen (zie ook hoofdstuk 2.2 uit deel A van deze toolbox). Dat kun je doen door onderwijs **over**, **door** en **voor** mensenrechten. In dit hoofdstuk lees je hoe je deze drie didactische uitgangspunten vorm kunt geven in de klas aan de hand van de zes uitgangspunten die hieronder genoemd staan.

Welke vragen worden beantwoord?

- Hoe zou een leerlijn mensen- en kinderrechten eruit kunnen zien?
- Welke specifieke kennis over mensen- en kinderrechten zouden studenten moeten hebben?
- Hoe kan ik dat in de klas organiseren? Als lessenreeks, project, apart vak, in bestaande vakken of geïntegreerd in het hele schoolcurriculum?
- Hoe pas ik daarbij gastlessen in?
- Hoe kan ik zelf mensenrechten voorleven, in houding en methodiek?
- Op wat voor manieren kan ik de student helpen om in actie te komen voor mensenrechten?

De zes uitgangspunten van mensen- en kinderrechten nogmaals op een rijtje:

1. Bij onderwijsinstelling staan het belang en de ontwikkeling van de student voorop.
2. Studenten leren op de onderwijsinstelling over mensen- en kinderrechten en oefenen ermee.
3. We zorgen ervoor dat iedereen op de onderwijsinstelling erbij hoort.
4. Iedereen mag meepraten en meedoen.
5. Alle studenten krijgen gelijke kansen om zich zo volledig mogelijk te ontplooiën.
6. We nemen allemaal onze verantwoordelijkheid en leggen verantwoording af.

Quickscan mensenrechten

De vragen uit de quickscan die helpen richting te geven rondom een aanpak in de klas (zie pagina 57-58):

12. In de klas krijgen de studenten respect voor mensen- en kinderrechten, voor verschillen in mening en overtuiging en voor andere culturen en volken.
13. In onze lessen spreken we regelmatig en expliciet over mensen- en kinderrechten. Voorbeelden zijn mensenrechtenthema's als non-discriminatie, inclusie, vrije meningsuiting, bewustwording van vooroordelen, participatie, recht op familielevens, privacy, tegengaan van geweld.
14. Wij laten studenten gericht oefenen om hun eigen mening te vormen en te geven, zowel in dialoog als debat. Ook versterken de studenten hun kritische denkvaardigheden.
15. Actuele en historische maatschappelijke ontwikkelingen bespreken we aan de hand van de daarbij geldende mensenrechten.
16. Onze lessen worden zodanig ontworpen dat ze voor alle leerstijlen toegankelijk zijn (adaptief en inclusief onderwijs).
17. Studenten worden gestimuleerd mee te denken over en bij te dragen aan hun eigen ontwikkeling.

In hoofdstuk 4 staat aangegeven hoe je mensen- en kinderrechten in het onderwijs kunt vormgeven. Als docent kun je op verschillende manieren met mensen- en kinderrechten aan de slag gaan:

- In de eigen klas: in je eigen lessen, binnen je eigen vakgebied.
- Samen met vakcollega's: met gezamenlijk ontwikkelde doelen en werkmateriaal.
- Met de opleidingsmanager: vakoverstijgend, gedurende meerdere jaren.
- Met het onderwijsmanagement/locatiemanagement/het bestuur: om breed een ontwikkeling op gang te brengen.

We geven je wel mee dat onderzoek aantoonde dat lessen het meeste effect hebben wanneer burgerschap en mensenrechten expliciet en regelmatig (in een langdurig programma) aan bod komen. Vooral als dit verbonden wordt aan pedagogische en didactische aanpakken (Nieuwelink e.a., 2016).

Leerdoelen mensen- en kinderrechten op de onderwijsinstelling

In de klas werken de studenten aan het zich eigen maken van competenties die zij nodig hebben om mensenrechten in het dagelijks leven te begrijpen en ervoor op te komen. In paragraaf 4.4 van deze toolbox vind je een voorstel voor hoe de dimensies (politiek-juridisch, economisch, sociaal-maatschappelijk en vitaal burgerschap met daarnaast kritisch denken) een plek kunnen krijgen binnen het denken vanuit en rondom mensen- en kinderrechten.

Werkvormen

In deel C van deze toolbox vind je een veertigtal kant-en-klare werkvormen, ingedeeld naar leeftijd. Hiermee kun je in de klas meteen aan de slag. Ze hebben alle elementen van **over, door en voor** mensenrechten in zich!

8.2 Onderwijs over mensenrechten: welke kennis?

Het is belangrijk om eerst na te denken over wat de kern is van de kennis die we willen overdragen. Mogelijke kenniscomponenten van mensenrechten (Oomen & Vrolijk, 2010):

- Dat iedereen, overal, bepaalde onvervreembare rechten heeft.
- Waarom mensenrechten geformuleerd zijn: het voorkomen van vergelijkbare verschrikkingen als in de Tweede Wereldoorlog.
- De historische en filosofische achtergrond van de mensenrechten.
- Dat mensenrechten door verschillende culturen en achtergronden anders worden gezien.
- Dat mensenrechten gestoeld zijn op de idee van menselijke waardigheid, de gelijke behandeling van iedereen en het respect voor verscheidenheid.
- De kernbegrippen vrijheid, gelijkheid, menselijke waardigheid, universaliteit en het zelfbeschikkingsrecht.
- De verschillende categorieën van fundamentele rechten: het gelijkheidsbeginsel, de vrijheidsrechten, politieke rechten, sociale, economische en culturele rechten, met de belangrijkste rechten per categorie.
- De universaliteit en de ondeelbaarheid van het gedachtegoed van mensenrechten, dus ook van burgerlijke en politieke en sociale, economische en culturele rechten.
- De wereldwijde ondertekening van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) en het bindend karakter van de daarop gebaseerde VN-verdragen als het Verdrag over Burgerlijke en Politieke Rechten en Economische, Sociale en Culturele Rechten, en – in Europa – het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM).
- De globale inhoud van de UVRM en bovengenoemde verdragen. En ook van het Handvest Grondrechten van de EU en specifieke VN-verdragen als het Vrouwenverdrag, het Kinderrechtenverdrag, het Verdrag tegen Rassendiscriminatie, het VN-verdrag handicap, de Geneefse Conventies.
- Dat rechten niet losstaan van verantwoordelijkheden van overheden en van individuen. Het idee van ‘dragers’ van rechten en van verantwoordelijkheden (*rightsholders, dutybearers*).
- Wat de verantwoordelijkheid is van de Nederlandse staat en van het individu.
- De verhouding tussen internationale verdragen en de Nederlandse Grondwet – dat in de rechtspraktijk veel mensenrechten in internationale verdragen (met name het EVRM) belangrijker zijn dan de grondrechten in de Grondwet.
- De verschillende dimensies van mensenrechten: ethisch, juridisch, politiek.
- De rol van mensenrechten in het denken over ontwikkelingsvraagstukken en mensenrechten in mondiaal perspectief: de consequenties van het handelen hier voor de rechten van mensen elders.
- Dat mensenrechten in Nederland niet alleen gelden voor mensen met een Nederlands paspoort maar voor iedereen.
- De botsing van rechten en de weging die in de praktijk moet plaatsvinden tussen fundamentele rechten.
- De toegestane beperkingen (‘beperkingsgronden’) van fundamentele rechten.
- De notie van universele jurisdictie voor de ergste mensenrechtenschendingen: genocide, misdaden tegen de menselijkheid, het Internationaal Strafhof.

- Instituties (*accountability mechanisms*), zowel op nationaal als op internationaal niveau.
- De verhalen van belangrijke verdedigers van mensenrechten.

8.3 Hoe organiseer je de kennisoverdracht?

1. Hoe kun je deze kennis nu concreet aan je studenten overbrengen? Onderwijs over mensenrechten kan gebeuren op de volgende manieren:
2. Het opzetten van een apart vak, project of lessenreeks mensenrechten
3. Het integreren van mensenrechten in bestaande vakken
4. Het integreren van mensenrechten in het hele schoolcurriculum
5. Het aanbieden van gastlessen en buitenschoolse activiteiten

8.3.1 Het opzetten van een apart vak, project of lessenreeks mensenrechten

Een lessenreeks of project heeft grote impact, vooral bij jaarlijkse herhaling. Omdat studenten in deze projecten ook veel zelf onderzoeken en actief bezig zijn, kan de stof beter blijven hangen en inspireren tot actie. Mensenrechten zijn een mooi thema voor een project, omdat je ze vanuit verschillende perspectieven kunt behandelen: historisch, geografisch, vergelijkend, in kunst en wetenschap, in theorie en praktijk.

Je kunt de stof verdiepen over meerdere leerjaren (zoals in de leerlijn voorgesteld). Zo is er meer tijd om het begrip van mensenrechten te laten bezinken. Studenten worden zo vaker in hun schoolcarrière met mensenrechten geconfronteerd. De docenten kunnen steeds inspelen op de leefwereld van de studenten, die meeverandert met hun persoonlijke (sociale en politieke) ontwikkeling.

Mensenrechten als apart vak?

Je kunt mensenrechten ook in het curriculum opnemen als apart vak. Maar dat is voor de meeste onderwijsinstellingen niet haalbaar. Het is ook maar de vraag of het effectief is. Een vak mensenrechten zou alle bovenstaande elementen moeten bevatten en relevant maken voor de student. De kans dat dit vak verplicht zou zijn, en dus alle

studenten zou bereiken, is klein. De kans dat dit vak in meerdere jaren zou worden gegeven, is nog kleiner. Het roept verschillende vragen op. Welk jaar is het beste jaar om zo'n vak te geven? Hoeveel uren zijn ervoor nodig? Moet het verplicht zijn om alle studenten te bereiken of wordt het juist een keuzevak voor de geïnteresseerden? Hier is niet meteen antwoord op te geven.

8.3.2 Het integreren van mensenrechten in bestaande vakken

Wil je mensenrechten integreren in bestaande vakken, dan is het daarbij belangrijk om mensenrechten expliciet te bespreken. Zodat de studenten de betekenis van de rechten goed meekrijgen. Je kunt enkele kenniselementen toevoegen aan je lessen of aan onderwerpen en contexten die je op een bepaald moment bespreekt. Het grote voordeel van deze aanpak is dat studenten vanuit verschillende vakgebieden en onderwerpen blootgesteld worden aan mensenrechten. Ze raken eraan gewend om onderwerpen vanuit het perspectief van mensenrechten te bekijken.

Er zijn vakken die 'van nature' nauw aansluiten bij mensenrechten, bijvoorbeeld burgerschapslessen. Die hebben duidelijke aanknopingspunten met:

- burgerrechten en politieke rechten: bij het behandelen van rechtsstaat, parlementaire democratie, criminaliteit;
- sociale en economische rechten: bij het behandelen van de verzorgingsstaat;
- alle soorten rechten: bij het bespreken van de pluriforme samenleving. Want het zijn rechten voor iedereen, zonder ongelijke behandeling of discriminatie.

Maar ook in andere vakken of delen van vakken zoals Nederlands, levensbeschouwing, filosofie, werken binnen een organisatie, de beroepspraktijkvorming, samenwerken, klantcontact, solliciteren of keuzedelen zoals Inspelen op innovaties of Diversiteit zitten onderwerpen en contexten die met mensenrechten te maken hebben. Je kunt mensenrechten op twee manieren integreren in je lessen:

1. Bestudeer onderwerpen die al op het lesprogramma staan vanuit het perspectief van mensenrechten.
2. Kies mensenrechtenonderwerpen uit en besteed daar binnen je vak aandacht aan.

Hieronder volgt een reeks suggesties.

Burgerschapslessen

Naast de hieronder gegeven informatie rondom de vier dimensies is het van belang mee te nemen dat binnen de kaders van de dimensies kritisch denken een belangrijk onderdeel is. Kritische denkvaardigheden is weliswaar niet een aparte dimensie, maar zit als rode draad verweven door alle dimensies heen en komt overal terug.

De politiek-juridische dimensie

Bij deze dimensie zijn er duidelijke verbanden met burgerrechten en politieke rechten. Bijvoorbeeld het stemrecht, recht op vrijheid van meningsuiting, vrijheid van vereniging (politieke partijen). Zo zijn er nog veel voorbeelden te bedenken waarbij mensenrechten expliciet verbonden kunnen worden met vakinhoud die toch al in het curriculum zit. Je kunt het ontstaan van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens toevoegen aan de bespreking van de Tweede Wereldoorlog.

Er kan ook gekeken worden naar ratificatie van de rechten. Wat houdt dit in, welke landen doen mee, en welke voorbehouden hebben verschillende landen gemaakt bij mensenrechtenverdragen. Kijk hiervoor op de website van het VN-Mensenrechtenkantoor, indicators.ohchr.org.

Je kunt de voorbehouden die landen maken vergelijken met de sociale, culturele of politieke achtergrond van dat land. Verschillen tussen landen kunnen worden besproken aan de hand van bepaalde mensenrechten, of hoe bepaalde mensenrechten in de verschillende landen worden uitgevoerd. Laat de leerlingen zelf bepalen over welke landen en onderwerpen ze meer te weten willen komen.

Maar ook levensbeschouwing valt binnen deze dimensie. Aandacht besteden aan de universele waarden die aan mensenrechten ten grondslag liggen is daarbij een optie. Ook kun je de ontstaansgeschiedenis vertellen van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. En de betrokkenheid van vertegenwoordigers van religieuze en levensbeschouwelijke stromingen bij het opkomen voor mensenrechten. Wat ook relevant is: de betekenis van het recht op vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing in verleden en heden, hier en elders.

In dit mensenrechtelijke kader kun je ook andere historische gebeurtenissen bespreken en analyseren in de klas. Denk aan de Armeense genocide en het uitroeien van de Native Americans ('Indianen') in de Verenigde Staten. Een ander voorbeeld is het bespreken van de Industriële Revolutie en de erbarmelijke arbeidsomstandigheden. Dit doe je dan aan de hand van mensenrechten. In de tijd van de Industriële Revolutie waren mensenrechten nog niet vastgelegd. Langzamerhand kwamen er wetten die de werkomstandigheden van arbeiders reguleerden en kinderarbeid verboden. Of je kunt de Tweede Wereldoorlog, de genocide in Rwanda en de etnische zuivering in het voormalig Joegoslavië expliciet behandelen in het kader van het verbod op genocide en de ontwikkeling van het Internationaal Strafhof te Den Haag.

Maar ook protestliederen kunnen worden besproken. Welke impact hebben die gehad op sociale, politieke en culturele bewegingen die hun weerslag hadden op mensenrechten? Laat de studenten ook hedendaagse voorbeelden noemen!

Suggesties

- Gebruik het boek *Change Handbook for History Learning and Human Rights Education* van Lücke e.a. (2016): <https://www.amazon.com/CHANGE-Handbook-Learning-Education-Praxishandbuch-ebook/dp/B01M6764S8>
- Gebruik informatie en materiaal over de slavernij en de afschaffing ervan: www.slavernijenijj.nl
- <https://mensenrechten.nl/nl/college-voor-jou>
- <https://burgerschapMBO.nl/lesmateriaal?filter=lesmateriaal>
- www.blancoburgerschap.nl is lesmateriaal ontwikkeld door studenten en docenten. Het is gratis te gebruiken en er komen allerlei thema's in voorbij.
- www.isdatechtzo.nl is een site over nepnieuws. Hoe ga je daarmee om?

De economische dimensie

Binnen de economische dimensie is een doel bereidheid en het vermogen te leveren aan het arbeidsproces en aan de arbeidsgemeenschap. Om goed te kunnen functioneren binnen de arbeidsmarkt, maar ook binnen het bedrijf, moet de student zich algemeen aanvaarde regels eigen maken en zich daaraan houden. Ook hier ligt de basis in mensenrechten. Volgens de mensenrechten moeten staten zorgen voor de juiste voorwaarden om te kunnen werken. Van het mogelijk maken van beroepsopleidingen tot het voorzien in eerlijke beloning.

Je kunt ook de situatie van kinderarbeid en leerplicht in Nederland vergelijken met kinderarbeid die nu nog voorkomt in andere landen. Samen kun je dan bespreken waarom kinderarbeid slecht is en wat voor gevolgen het voor een kind kan hebben om zwaar werk te moeten doen. Deze uitkomsten kunnen vervolgens langs het VN-Kinderrechtenverdrag gelegd worden. De studenten kunnen onderzoeken welke rechten er allemaal geschonden worden als een kind moet werken.

Suggesties

- <https://mensenrechten.nl/nl/trainingen-mensenrechten-voor-bijvoorbeeld-een-lunchlezing-over-rechten-op-het-werk> of <https://mensenrechten.nl/nl/subpage/gelijke-lonen>
- <https://www.amnesty.nl/encyclopedie/werk-en-mensenrechten>
- <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gelijke-behandeling-op-het-werk/culturele-diversiteit-werkvloer#:~:text=Bedrijven%20en%20organisaties%20presteren%20beter,-personeel%20aannemen%20uit%20verschillende%20culturen.>
- <https://burgerschapMBO.nl/lesmateriaal?filter=lesmateriaal>
- www.blancoburgerschap.nl is lesmateriaal ontwikkeld door studenten en docenten. Het is gratis te gebruiken en er komen allerlei thema's in voorbij.

De sociaal-maatschappelijke dimensie

De sociaal-maatschappelijke dimensie heeft tot doel de bereidheid en het vermogen om deel uit te maken van de gemeenschap te vergroten en te zorgen dat de student hier een actieve bijdrage aan levert. Culturele verscheidenheid, grondrechten en plichten in Nederland en ethisch en integer handelen zijn hier onderdeel van. Aandacht voor mensen- en kinderrechten is hierbij een voorwaarde.

Suggesties

- <https://mensenrechten.nl/nl/discriminatie-uitgelegd> of <https://mensenrechten.nl/nl/subpage/op-de-werkvloer>
- <https://www.denederlandsegrondwet.nl>
- https://www.denederlandsegrondwet.nl/id/vkugbqvvdq7wh/hoofdstuk_1_grondrechten
- <https://burgerschapMBO.nl/lesmateriaal?filter=lesmateriaal>

Vitaal burgerschap

En ook de dimensie vitaal burgerschap heeft doelen die hun basis kunnen vinden in de mensen- en kinderrechten. Zorgen voor jezelf en anderen, je bewust zijn van jezelf en seksualiteit en daar ook anderen in te laten zijn wie ze zijn, zijn doelen die aansluiten op de rechten van de mens.

Suggesties

- <https://burgerschapMBO.nl/publicaties/voedingscentrum-lesmateriaal-vitaal-MBO/>
- <https://burgerschapMBO.nl/lesmateriaal?filter=lesmateriaal>
- www.blancoburgerschap.nl is lesmateriaal ontwikkeld door studenten en docenten. Het is gratis te gebruiken en er komen allerlei thema's in voorbij.

Nederlands en andere talen

In de lessen Nederlands of andere talen kunnen boeken, gedichten, kranten, tijdschriften en films besproken worden die te maken hebben met mensenrechtenthema's.

Suggesties

- www.movieshatmatter.nl/educatie
- Boris Dittrich: *Elke liefde telt. Voor gelijke rechten de wereld rond.*
<https://www.bol.com/nl/nl/p/elke-liefde-telt/1001004006228325/>

Vooroordelen in lesmateriaal?

Als docent is het ook belangrijk kritisch naar je eigen lesmateriaal, boeken, werkbladen en bronnen te kijken. Bespreek dit met studenten. Zo kunnen ze helpen vooroordelen te bespreken en stereotypen aan te kaarten. Dit kan in alle lessen.

8.3.3 Het integreren van mensenrechten in het hele schoolcurriculum

Voor een structurele aanpak met het grootste effect is de meest uitdagende aanpak nodig:

het integreren van mensenrechten in het hele curriculum. Er wordt dan onderwijsinstellingsbreed nagedacht over welke mensenrechtenkennis, vaardigheden en houding een student aan het einde van de schoolloopbaan zou moeten hebben. Hiervoor kun je de in hoofdstuk 4 opgenomen leerlijn mensen- en kinderrechten gebruiken. De onderwijsinstelling kan deze in het burgerschapscurriculum verwerken.

Daarna is het de vraag hoe de onderwijsinstelling dit het beste kan vormgeven. Welke kennis-elementen in welke vakken en in welke leerjaren? Gebruiken we de uitgangspunten van mensen- en kinderrechten, zoals participatief werken? Hoe worden de vaardigheden voorgeleefd, geoefend en aangeleerd? Betrekken we studenten en ouders bij de opzet, het maken van keuzes en de uitvoering? Welke mogelijkheden tot actiebereidheid wil een onderwijsinstelling bieden? Bijvoorbeeld via:

- regelmatige schoolenquêtes;
- studentenraad;
- betrekken van studenten bij werving en selectie van onderwijspersoneel;
- vrijwilligerswerk;
- demonstraties;
- bijdragen aan acties van mensenrechtenorganisaties;
- eigen acties om het onderwijs of de leefomgeving te verbeteren.

Uit de praktijk

Maatschappijleer op het Vathorst College: Veel buiten de deur!

“Het ‘project’ met de lokale politiek is min of meer een doorlopende stijl van vorm geven van mijn lessen”, vertelt Rob Molenkamp, docent maatschappijleer. “Bij ieder van de vier thema's voor maatschappijleer moeten leerlingen bellen, mailen en interviews regelen met professionals. Zo moeten ze nu voor het thema Rechtsstaat een rechtszaak

analyseren en een interview afnemen met een professional. Dat kan een politicus, de politie, een advocaat of andere professional zijn, die vanuit zijn of haar werk kijkt naar de rechtszaak. Daarnaast bereid ik nu een debat in de Raadzaal van Amersfoort voor, tussen de lokale politiek en onze leerlingen.”

De Amsterdamse Mavo: Democratie, mensenrechten en participatie

De Amsterdamse Mavo is een school op humanistische grondslag die openstaat voor iedereen. De school is gestart in 2016/2017 en telt maximaal 280 leerlingen. Het humanisme is een levensbeschouwing die uitgaat van de waardigheid van mensen en staat voor zorg en aandacht voor het algemeen belang van onze samenleving. Collectieve idealen als de democratische rechtsstaat, mensenrechten, sociale verbondenheid en onderlinge solidariteit staan voorop. De school richt zich op kwalificatie maar ook heel nadrukkelijk op burgerschap en persoonlijke vorming.

Burgerschap

Het doel van het vak Burgerschap op de Amsterdamse Mavo is dat de leerlingen zich een volwaardig lid van de maatschappij voelen. Ook moeten ze kunnen meedoen en zich actief inzetten voor hun rechten en plichten. Democratie, mensenrechten en participatie vormen daarom de rode draad in het onderwijsprogramma en zijn waar mogelijk gekoppeld aan de actualiteit. Naast theoretische kennis is zelf doen en ervaren daarbij essentieel.

In de participatieprojecten leren de leerlingen in de praktijk hoe democratische besluitvorming werkt, democratische principes toe te passen, initiatief te nemen, ergens verantwoordelijk voor te zijn en samen te werken met anderen. De participatieprojecten zijn vakoverstijgend, worden voorbereid binnen een zestal vakken en zijn volledig geïntegreerd in het lesprogramma. Ze beginnen heel klein

vanaf de eerste schooldag en groeien langzaam uit naar grote projecten buiten de school. Tijdens de projecten worden kennis en vaardigheden opgedaan en worden houdingen ontwikkeld die nodig zijn om een actieve rol te kunnen spelen in de eigen leefomgeving en in de samenleving. De inhoud van de projecten is geordend in herkenbare thema's of aandachtsgebieden. In de loop der jaren neemt de complexiteit toe en worden elementen toegevoegd. Ook is er sprake van herhaling en oefening.

Persoonlijke vorming

De school stimuleert dat leerlingen zich gedurende het schooltraject persoonlijk ontwikkelen. Vorming is een essentieel onderdeel van het onderwijs. Leerlingen leren wie ze zijn en wat hun mogelijkheden en onmogelijkheden zijn. Bij vorming gaat het om zelfreflectie, het ontwikkelen van een levensvisie en een levenshouding. De leerling wordt in zijn persoonlijke ontwikkeling begeleid door ontwikkelings- en voortgangsgesprekken. Iedere periode presenteren de leerlingen hun eigen voortgang en kunnen dat verantwoorden aan de hand van concrete voorbeelden en prestaties. Zo leren ze reflecteren op hun eigen ontwikkeling. In het voortgangsgesprek met de mentor bepalen de leerling en mentor samen de aandachtspunten voor de volgende periode.

Bron: interview met duo-directeur Martine van Hoogen

8.3.4 Het aanbieden van gastlessen en buitenschoolse activiteiten

Gastlessen

Gastlessen kunnen een mooie toevoeging zijn. Ze worden vaak aangevraagd door een docent of vakgroep en gegeven als onderdeel van een vak. Veel maatschappelijke organisaties geven gastlessen, meestal in de context van het onderwerp dat op dat moment in het vak aan de orde is.

In 2015 bereikten de organisaties van het Platform Mensenrechteneducatie met gastlessen en lesmateriaal bijna 700.000 leerlingen. Onder docenten is er dus duidelijk vraag naar mensenrechteneducatie.

Gastlessen zijn het meest effectief als ze onderdeel zijn van een breder mensenrechtenprogramma. Dan beklijft het beter bij de student.

Buitenschoolse activiteiten

Buitenschoolse activiteiten zijn een andere manier om de interesse van studenten aan te wakkeren of tegemoet te komen. Ze bieden de mogelijkheid om kennis en vaardigheden te verdiepen of om in actie te komen. Oefenen met het opkomen voor eigen mensenrechten of die van anderen wordt vaak erg motiverend gevonden. Buitenschoolse activiteiten kunnen plaatsvinden voor of na de onderwijstijd. Betrek ook docenten, ouders en anderen uit de lokale gemeenschap; hierdoor ontstaat een leerzame en inclusieve activiteit.

8.4 Onderwijs door mensenrechten

Naast onderwijs over mensenrechten is ook onderwijs door mensenrechten essentieel. Het helpt studenten om zelf ook de houding en vaardigheden te oefenen om mensenrechten in de praktijk brengen. Hierbij gaat het om het creëren van een leeromgeving in de klas waarin zowel docenten als studenten elkaar respecteren en waar de onderliggende waarden en de uitgangspunten van mensen- en kinderrechten worden hooggehouden. Oftewel een open pedagogisch klimaat, met positieve relaties tussen studenten en docenten en studenten onderling. Zoals in hoofdstuk 7 besproken, is dit een belangrijke factor bij het versterken van competenties voor mensenrechten en burgerschap.

Mensenrechten respecteren: vrije meningsuiting oefenen

Een voorbeeld: studenten mogen in de klas hun mening geven. Maar ze moeten ook leren om te discussiëren met respect voor de ander. Zonder stemverheffing, zonder beledigen of schelden, en vooral door te luisteren, vragen te stellen en in te gaan op argumenten. Dit betekent dat er naast de klassikale instructie ook tijd is voor studenten om op hun eigen manier en met en van elkaar te leren. Als docent is het een kwestie van aanvoelen of het handig of nodig is om een eigen politiek standpunt in te nemen. Het is prettig als studenten zich niet geremd voelen zelf een andere mening te uiten. Maar de docent begrenst wel waar nodig volgens de normen van de onderwijsinstelling en van mensen- en kinderrechten.

De leerstof wordt voor studenten nog relevanter als zij hun eigen vragen en ervaringen in de klas leren te delen. In elk vak kan geoefend worden met het verwoorden van vragen, argumenten en antwoorden. Het is fijn als de docent ook laat zien dat hij of zij er echt in is geïnteresseerd te begrijpen wat de student bedoelt.

Veilig zonder vooroordelen

Het is belangrijk om in de klas structureel expliciet aandacht te besteden aan diversiteit, dus ook zonder dat er een gebeurtenis heeft plaatsgevonden die direct te maken heeft met vooroordelen en discriminatie. De studenten weten dan van elkaar hoe ze tegen diversiteit aankijken. Ze leren zich een houding te geven ten opzichte van de diversiteit die ze zien: om vragen te stellen zonder direct te oordelen. De studenten kunnen dan met elkaar over diversiteit praten zonder dat er heftige incidenten of emoties spelen.

Want vooroordelen en stereotyperingen hebben we allemaal en dat is ook niet erg. Maar ze kunnen een bron zijn van wij-zij-denken en van discriminatie op kenmerken als afkomst, geslacht, seksuele voorkeur of geloof. Dat vraagt erom dat het onderwijzend personeel hierover ook bewust bij zichzelf te rade gaat en dit onderwerp ook in de lessen aan de orde komt. Ook het bieden van extra achtergrond kan ervoor zorgen dat leerlingen stigmatiserende uitspraken nuanceren – zie ook paragraaf 6.6 van deze toolbox.

Dit alles kan alleen als er in de klas en op de onderwijsinstelling een veilig klimaat heerst. Wanneer deze veilige basis er is, kan er ook over meer controversiële onderwerpen gediscussieerd worden. De docent kan de studenten voortdurend polsen over het klimaat in de klas en het eigen gevoel van veiligheid. Hij of zij kan signalen van uitsluiting en pesten vroegtijdig oppikken en bespreken. Met andere docenten, maar vooral ook met de betreffende studenten.

Wat is een effectieve manier om vooroordelen ter discussie te stellen en studenten gelijkwaardigheid bij te brengen? Uit onderzoek onder kinderen blijkt dat het bevorderen van contact (direct en indirect), van empathie en van de vaardigheid om een ander perspectief te verkennen, het beste werkt. Indirect contact kun je bevorderen door het gebruik van boeken, speelmateriaal, media en instructie. En direct contact kun je bevorderen door rolmodellen in de klas uit te nodigen, zoals ouders, docenten of anderen van buiten de onderwijsinstelling. Liefst niet eenmalig maar gekoppeld aan terugkerende thema's of activiteiten. Ook kun je onder studenten direct contact bevorderen door bijvoorbeeld samenwerkopdrachten met studenten met een diverse achtergrond (Kennisonderzoek, 2017).

Suggesties

- **Ontwerp of hanteer een ontwikkelingslijn rond sociale ontwikkeling, waaronder ook het kunnen omgaan met diversiteit in de maatschappij. Laat studenten werken aan een portfolio over wat zij hieraan doen en wat zij geleerd hebben.**
- **Kijk in deel C van de toolbox voor relevante werkvormen.**
- **Blader ook naar paragraaf 6.6 van deze toolbox voor informatie over expliciete aandacht voor diversiteit.**
- **Zoek expertise over het voeren van 'lastige gesprekken in de klas'. Zo kun je in de klas een goede dialoog begeleiden, die ruimte maakt en begrip kweekt. Deze expertise vind je bijvoorbeeld bij organisaties als Diversion, Stichting School en Veiligheid, Anne Frank Stichting, Amnesty International of Discussiëren Kun Je Leren. Informatie is eenvoudig op internet te vinden.**
- **Gebruik filmmateriaal van Movies that Matter:
<https://moviesthatmatter.nl/>**
- **Gebruik de korte film *Pizza Verdi* van Gary Nadeau (2011):
<https://youtu.be/gTzm3knkjzg>**
- **Doe de testjes van professor Daniël Wigboldus over vooroordelen of discriminatie, bijvoorbeeld:
<https://youtu.be/BV03F9zxyJ4>**

Aansluiten bij eigen leerbehoeften

Het is belangrijk dat studenten les krijgen passend bij hun leerbehoeften. De onderwijsinstelling kan zich richten op zogenaamde complexe vaardigheden en *universal design for learning* (UDL): universeel ontwerp voor leren. UDL gaat uit van drie uitgangspunten:

1. Sluit aan bij de interesses en intrinsieke motivatie van de student.
2. Bied lesstof op verschillende manieren aan.
3. Bied verschillende mogelijkheden om de verworven kennis en vaardigheden te demonstreren.

Door de student bij zijn of haar leerproces te betrekken, achterhaal je wat een student nodig heeft om optimaal te leren. Docenten kunnen zich trainen in het aanbieden van lesstof op verschillende manieren: visueel, auditief, onderzoekend, in groepswork of alleen. Dit alles afhankelijk van de behoefte van de student.

8.5 Onderwijs voor mensenrechten

Veel onderwijsinstellingen doen al aan onderwijs voor mensenrechten, door acties voor bijvoorbeeld mensenrechten, kinderrechten of schoon drinkwater. Of door het houden van een sponsorloop,

een handtekeningenactie of het uitvoeren van een maatschappelijke stage. Daardoor ontmoeten en helpen studenten mensen die zij in hun dagelijks leven niet snel tegenkomen. Studenten kunnen daarvoor zelf een plan maken en uitvoeren. Dat stimuleert hun zelfstandigheid en gevoel van eigenwaarde. Met welke mensen- of kinderrechten willen we iets doen? Wat kunnen we doen? En wat hebben we ervan geleerd?

Suggesties

- **Kijk op de websites van de mede-auteurs van de toolbox of zij acties of initiatieven voor de maatschappelijke stage beschikbaar hebben. In bijlage 4 van deel A vind je relevante adressen.**
- **Doe mee aan het scholenprogramma van Young Impact, als onderdeel van lessen over mensen- en kinderrechten. De studenten kunnen dan een challenge doen over mensenrechtenissues in hun omgeving. Zie www.youngimpact.nl/scholen**

Uit de praktijk

Leidsche Rijn College: Maatschappelijke stage

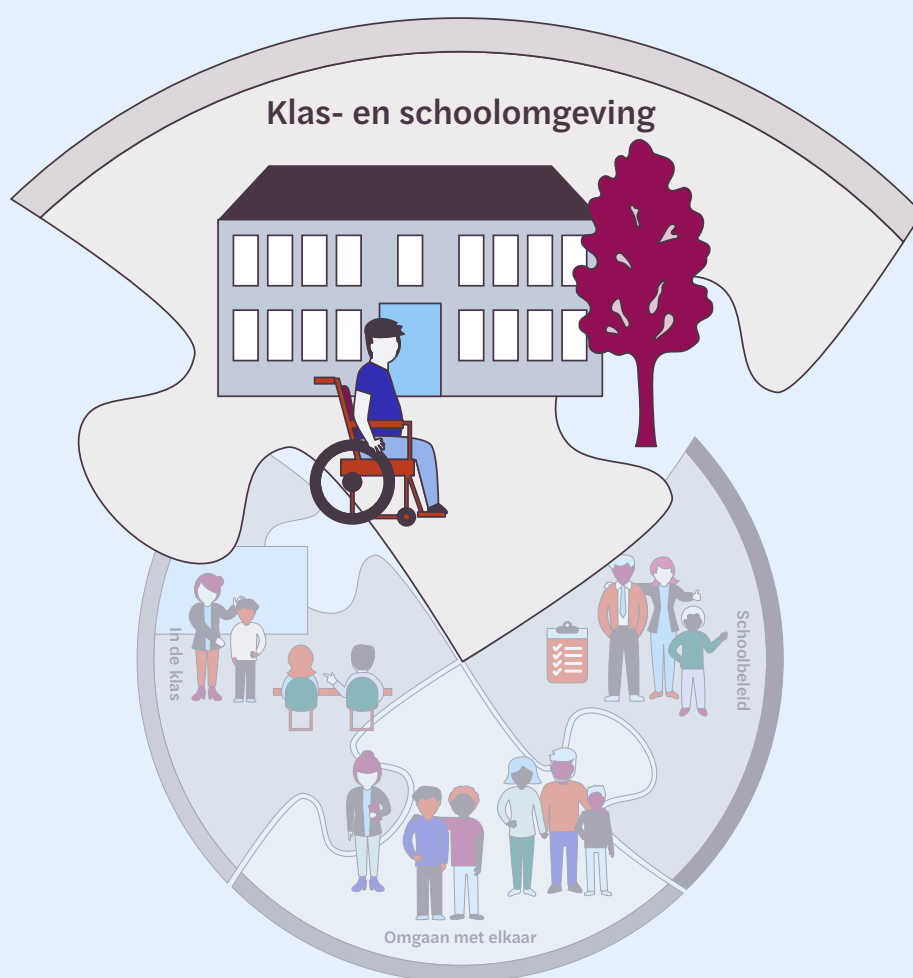
Op het Leidsche Rijn College, een openbare middelbare school in Utrecht, gaat iedere leerling vanaf het derde leerjaar dertig uur op maatschappelijke stage. Meehelpen met de bingo in het bejaardenhuis, werken op een festival in het park of als vrijwilliger zorgen dat blinden aan balsport kunnen doen.

“Het is heel divers”, zegt Gwendolijn Bonekamp, coördinator maatschappelijke stage, die zelf bij een kinderboerderij aan de slag ging om te weten hoe het voelt. “Het voegt echt iets toe aan de schoolbeleving van onze leerlingen. Ze nemen een kijkje

buiten de deur en ze ervaren wat het is om belangeloos iets voor een ander te doen en wat dat je oplevert. Vaak gaat er een nieuwe wereld voor ze open. Ze ontdekken waar ze goed in zijn en ze komen in aanraking met dingen die ze heel leuk vinden, waarvan ze voorheen geen idee hadden. Zo leren ze ook zichzelf beter kennen. En dat vinden wij als school erg belangrijk.”

Lees ook: <https://www.vosabb.nl/wp-content/uploads/2017/09/Maatschappelijke-stage-niet-verplicht-wel-omarmd.pdf>

9. De klas- en onderwijsomgeving

9.1 Introductie

Bij een onderwijsinstellingsbrede⁵ aanpak van mensen- en kinderrechten kijk je ook naar de onderwijsomgeving. Dat wil zeggen, de omgeving waarin studenten en medewerkers dagelijks bezig zijn. Dus de gangen, de klassen, de docentenkamer, de omgeving van het gebouw, enzovoorts. Deze moeten voor iedereen toegankelijk, veilig en prettig zijn. Voor studenten, docenten, onderwijs-ondersteunend personeel, ouders en eventuele anderen. In dit hoofdstuk gaan we na hoe de onderwijsinstelling een toegankelijke, veilige en prettige onderwijsomgeving kan worden. Daarbij zoomen we ook nog in op de klas.

Welke vragen worden beantwoord?

- Hoe kan de school haar toegankelijkheid vergroten: zowel de fysieke omgeving, de toegankelijkheid van informatie en in financiële zin?
- Hoe zorgen we voor verbetering van de veiligheid van de onderwijsinstelling en de onderwijsomgeving?
- Wat draagt bij aan een prettige onderwijsomgeving?
- Hoe kan ik samen met de studenten een prettige klasomgeving vormgeven?

De zes uitgangspunten van mensen- en kinderrechten nogmaals op een rijtje:

1. Bij onderwijsinstelling staan het belang en de ontwikkeling van de student voorop.
2. Studenten leren op de onderwijsinstelling over mensen- en kinderrechten en oefenen ermee.
3. We zorgen dat iedereen op de onderwijsinstelling erbij hoort.
4. Iedereen mag meepraten en meedoen.
5. Alle studenten krijgen gelijke kansen om zich zo volledig mogelijk te ontplooiën.
6. We nemen allen onze verantwoordelijkheid en leggen verantwoording af.

5 Overall waar onderwijsinstelling staat kan ook domein/locatie/afdeling gelezen worden.

7. Quickscan mensenrechten

De vragen uit de quickscan die helpen richting te geven rondom een aanpak in de klas (zie pagina 57-58):

18. Onze onderwijsinstelling laat de studenten leren in een sfeer van non-discriminatie, respect en waardigheid. Het is er veilig voor iedereen.
19. Onze studenten mogen aan alle onderwijsprogramma's en activiteiten deelnemen, dus ook als zij het thuis niet breed hebben.
20. Studenten en docenten stellen de groepsafspraken samen op.
21. De tafelopstelling in de klas is positief voor de sfeer in de klas en de leerresultaten. De studenten praten hierover mee.
22. Onze onderwijsinstelling is fysiek toegankelijk voor iedereen.

9.2 Een toegankelijke onderwijsinstelling

Toegankelijkheid is belangrijk om te kunnen garanderen dat iedereen kan meedoen en erbij hoort. Toegankelijkheid gaat ten eerste over de fysieke omgeving. Iedereen moet de onderwijsinstelling kunnen bereiken, betreden en zich erin kunnen bewegen. Ook studenten, ouders en schoolpersoneel met een beperking. Daarnaast gaat het om toegankelijkheid van informatie. Zowel online informatie als informatie die wordt aangeboden in de klassen of in de personeelskamer. Probeer zoveel mogelijk algemene aanpassingen door te voeren in plaats van 'als het moet' vanwege individuele situaties.

Design for all (ook wel *universal design*) is een term voor het proactief ontwerpen van producten en omgevingen. Het doel is om deze zo bruikbaar en toegankelijk mogelijk te maken voor alle mensen. Zo zit je meteen goed en hoef je later niet alsnog aanpassingen voor toegankelijkheid te doen. *Design for all* is ook ontwerpen met het oog op de menselijke diversiteit, sociale inclusie en gelijkheid. Vooral bij nieuwbouwplannen en verbouwplannen kan dit de meest kosteneffectieve en inclusieve oplossing zijn.

Een ander onderwerp dat met toegankelijkheid te maken heeft, is de financiële toegankelijkheid. Denk aan de hoogte van de schoolkosten. De MBO Raad heeft in 2018 een servicedocument schoolkosten opgesteld. Zie ook <https://www.MBOraad.nl/publicaties/servicedocument-schoolkosten>.

Reflectievragen

- Hoe toegankelijk is het gebouw? Kun je er gemakkelijk je weg vinden? Denk aan de breedte van de deuren en eventuele drempels van lokalen, toiletten, personeelskamers en andere ruimten.
- Denk ook aan de aanwezigheid en vindbaarheid van liften en de hoogte van balies, tafels, computers, deurkrukken, automaten, enzovoorts.
- Hoe toegankelijk is het buiten de onderwijsinstelling? Op de schoolweg van de studenten, fietsenstallingen, parkeergelegenheden?
- Is de onderwijsinstelling financieel toegankelijk voor iedereen?
- Zijn de computers door iedereen te gebruiken? Ook door iemand met een visuele beperking?
- Is de informatie voor toekomstige en huidige studenten, ouders, personeelsleden toegankelijk en gemakkelijk vindbaar? Ook voor iemand met een visuele of gehoorbeperking?
- Is de informatie ook voor iedereen begrijpelijk? Geen ingewikkeld jargon?

Suggesties

- Laat ervaringsdeskundigen beoordelen hoe toegankelijk de onderwijsomgeving en de informatie echt zijn. Kleine dingen kunnen een enorme belemmering zijn voor iemand met een beperking.
- Betrek er ook studenten en personeel zonder beperking bij. Zo worden zij zich meer bewust van de verschillende obstakels, zoals tafels in een kantine.
- Vraag aan studenten, ouders en personeel of er zaken zijn waar zij tegenaan lopen. En wat zij nodig hebben om beter te kunnen functioneren.

Uit de praktijk

Naar school met jeugdreuma

Lisa (16) maakte mee hoe haar schoolcarrière bijna werd verpest door haar jeugdreuma. Op de basisschool werd ze weggepest, op het voortgezet onderwijs kreeg ze niet de begeleiding die ze nodig had. Toen het volledig mis dreigde te gaan, grepen haar ouders in en zochten een andere school. Daar kreeg ze wel begeleiding en hulpmiddelen. Zoals een pasje voor de lift, een stoel met zachte leuning en een kluisje op ooghoogte. Geen

ingewikkelde dingen, maar ze maakten een wereld van verschil.

Bron: www.in1school.nl/in-de-praktijk/ervaringen/item/naar-school-met-jeugdreuma

Lees ook: www.npo3fm.nl/nieuws/tussenuur/379266-bente-wilt-dat-iedereennaar-school-kan-ook-chronisch-zieken

9.3 Een veilige school

Studenten en medewerkers moeten zich ook veilig voelen in de onderwijsomgeving en onderweg van en naar de onderwijsinstelling.

Reflectievragen

- Voelt iedereen op de onderwijsinstelling zich veilig, los van zijn of haar positie, geslacht of andere status? Denk aan afstand tussen fietsenstallingen en ingang, onverlichte paden en gangen.

Of aan afgelegen ruimtes waar (bepaalde) studenten zich onveilig voelen en waar de kans op pestgedrag, seksuele intimidatie of zelfs geweld groter is.

Suggesties

- Betrek de studenten en personeelsleden (waarschijnlijk afzonderlijk) bij het beoordelen van de veiligheid op de onderwijsinstelling. Alleen al door studenten naar hun ervaringen te vragen, laat je zien dat zij ertoe doen en dat je om hun veiligheid geeft. Betrek je studenten vooral ook bij mogelijke oplossingen, voordat je deze invoert. Met ervaringsdeskundigen

voorkom je onnodige en zinloze 'oplossingen'. De oplossingen kunnen voor een deel bij de studenten zelf liggen.

- Klop aan bij externe partijen. Misschien kan de gemeente of de provincie bijdragen aan oplossingen. Dat is meteen een mooi leermoment over de invloed die je als burger kunt uitoefenen.

9.4 Een prettige schoolomgeving

Zorg voor een onderwijsomgeving die studenten, docenten en overig personeel inspireert, motiveert en zich thuis laat voelen.

Reflectievragen

- Zien het gebouw en de omgeving er netjes en verzorgd uit? Worden kapotte zaken snel gerepareerd?
 - Wat hebben studenten nodig in tussenuren en pauzes? Hoe en waar willen ze zitten om te lunchen, te studeren, te chillen? Wat zijn de regels hiervoor?
 - Straalt de onderwijsinstelling respect uit voor diversiteit en geweldloosheid?
- In aankleding, muurbekleding, kunstuitingen (van studenten)?
- Relevant rond het recht op gezondheid: wat willen studenten eten en drinken? Willen zij (of hun ouders) toegang hebben tot snoepautomaten? Of willen ze verse soep of een broodje/sandwich, vers fruit of een smoothie?

Suggesties

- Zorg ervoor dat studenten en docenten zich ook verantwoordelijk voelen voor de onderwijsinstelling en de omgeving. Met corveediensten en een klimaat waarin studenten hun afval niet zomaar achterlaten maar in de vuilnisbakken gooien.
- Maak de omgeving inclusief: zorg voor (muur)schilderijen op een hoogte die voor iedereen zichtbaar is. Zorg ervoor dat in de kunstuitingen of posters verschillende etniciteiten en zowel mannen als vrouwen voorkomen. Zorg ervoor dat er ofwel meerdere/alle of geen religies worden uitgedragen. Dat iedereen zich in de school kan herkennen en dat iedereen meekrijgt dat iedereen meetelt. Wees beducht voor stereotypen!
- Laat studenten meedoen in de besluitvorming en betrek ze bij de inrichting van de onderwijsinstelling. Een mooi onderwerp om aan studentparticipatie te doen. Zorg ervoor dat studenten goed geïnformeerd zijn over de voor- en nadelen. Laat studenten er zelf over nadenken, debatteren of stemmen. Of laat hen erover besluiten in de studentenraad, die het besluit daarna kan uitleggen aan de medestudenten.
- Laat de studenten merken dat ze ertoe doen, dat hun meningen en suggesties serieus in overweging worden genomen. Leg dan uit waarom ze wel of niet worden uitgevoerd. Betrek studenten ook bij het uitvoeren van oplossingen.
- Laat studenten meedenken over oplossingen voor vervuiling. Betrek ze bij het oplossen van problemen rondom graffiti, zwerfvuil en vandalisme. Waar komt het door, door wie en hoe kan het voorkomen en opgelost worden? Kijk door de bril van oplossingen, en betrek ook de 'overtreders' erbij - zij zijn degenen die mogelijk de beste oplossing kunnen vinden. Door hen te betrekken en eventueel een opdracht of verantwoordelijkheid te geven, voelen ze zich deel van de gemeenschap - wat vaak al een oplossing op zich is.

9.5 In de klas

Jongeren zitten een groot deel van hun schooltijd in het klaslokaal. In het primair onderwijs is dat meestal het hele jaar hetzelfde klaslokaal. In het voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs zitten leerlingen/studenten vaak elke les in een ander klaslokaal en soms met wisselende klasgenoten.

In beide gevallen moet het klaslokaal een welkome en positieve leeromgeving zijn. Zo voelen studenten zich niet alleen mentaal en sociaal op hun gemak maar ook lichamelijk: denk aan stoelen, licht en materialen. Ook moet de klas een plaats zijn waar studenten en docenten zich veilig voelen, verantwoordelijkheid leren dragen en respectvol met elkaar omgaan.

Reflectievragen

- Hoe is de fysieke omgeving in het lokaal? Is de klas voor iedereen goed toegankelijk? Zijn er voldoende tafels en stoelen in het lokaal, die goed zijn voor iedereen?
- Zorg dat de kleuren en de aankleding/decoratie van het klaslokaal ook vriendelijk zijn. Dagen deze uit? Vieren ze de diversiteit en de prestaties van studenten?
- Prikkelen ze de studenten om meer van het vak te weten te komen?
- Hebben de docent en de studenten samen duidelijke gedragsregels afgesproken? Regels over respectvolle omgang met elkaar en de leeromgeving? Zijn deze gedragsregels voor iedereen duidelijk en zichtbaar aanwezig? Wordt er tijdens de les naar verwezen?

Suggesties

- Praat met studenten over wat werkt voor de klasopstelling. Hoe kan iedereen goed opletten tijdens onderwijsleergesprekken? Hoe kan iedereen goed zelfstandig werken of juist samenwerken als dat nodig is?
- Promoot mensen- en kinderrechten. Voorkom stereotype beeldvorming.
- Hang bijvoorbeeld posters van mensenrechtenactivisten op, of inspirerende citaten over mensenrechten.
- Stel samen gedragsregels op. Het is belangrijk dat deze door iedereen worden geaccepteerd. Zowel studenten als docenten moeten zich eraan houden.

Bijlage 1

Gebruikte literatuur

- Bron, J. & Van Vliet, E. (2012), *Burgerschaps- en mensenrechteneducatie. Curriculumvoorstel*. Enschede: SLO
- College voor de Rechten van de Mens (2017b), *VN-verdrag handicap in Nederland 2017. Jaarlijkse rapportage over de naleving van het VN-verdrag handicap in Nederland*, Utrecht
- Cook-Sather, A. (2006), 'Sound, Presence, and Power: "Student Voice" in Educational Research and Reform', in: *Curriculum Inquiry* 36 (2006) 4, pp. 359 – 390
- Galenkamp, H. & Schut, J. (2018), *Handboek professionele schoolcultuur*, Huizen: Uitgeverij Pica
- Inspectie van het Onderwijs (2018), *Staat van het onderwijs 2016-2017*, Utrecht
- Kennisrotonde (2017), *Hoe ontstaan bij jonge kinderen stereotype associaties van huidskleur met eigenschappen of gedrag, en hoe kun je de ontwikkeling van vooroordelen stoppen*, KR. 173, Den Haag: NRO. www.nro.nl/wp-content/uploads/2017/05/173-antwoord-Zelfbeeld.pdf
- Lundy, L. (2007), 'Voice is not enough: conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child', in: *British Educational Research Journal* Vol. 33, No. 6, December 2007, p. 927 - 942, Londen: Routledge
- Lücke e.a. (eds.) (2016), *Change – Handbook for History Learning and Human Rights Education*, Frankfurt am Main: Wochenschau Verlag
- MBO Raad & Inspectie van het Onderwijs. (2016), *Burgerschapsagenda MBO 2017-2021; een impuls voor burgerschapsonderwijs*, Woerden
- MBO Raad & JOB, (2021), *Servicedocument facilitering studentenraden in het MBO*, Woerden
- MBO Raad, (2021), *Thema medezeggenschap*, www.MBOraad.nl/themas/medezeggenschap
- MBO Raad, (2021), *Thema passen onderwijs*, www.MBOraad.nl/themas/passend-onderwijs
- Migchelbrink, F. (2016), *De kern van participatief actieonderzoek*, Amsterdam: Uitgeverij SWP
- Nieuwelink, H., e.a. (2016), *Onderwijs in burgerschap: wat scholen kunnen doen*, Amsterdam: Kohnstamm Instituut
- OECD (2018), *The resilience of Students with an Immigrant Background. Factors that shape well-being*, Parijs: OECD Publishing
- Oomen, B. & Vrolijk, M. (2010), *Inspiratie voor mensenrechteneducatie. Democratisch burgerschap en mensenrechten in het (burgerschaps) onderwijs*, Leiden: NJCM-Boekerij
- Oomen, C., Hooijdonk, M. & Van Smit, K. (2014), *De lerende organisatie: Wat is het en hoe geef je er vorm aan? Resultaten van een onderzoek op twaalf Nederlandse scholen voor voortgezet onderwijs*, Utrecht: Universiteit Utrecht, Onderwijsadvies & Training (COLUU)
- Oostrik, H. (2005), 'Herstelrecht als basis voor een verbindende school', In: *ToolKit VO/BVE – De leerling in ontwikkeling*, Alphen aan de Rijn: Kluwer
- Reitsma, M. & de Wit, C. (2014), *Veiligheid & Participatie. Werken aan de school als gemeenschap met medewerkers, leerlingen en ouders. Onderzoeksrapportage*, Den Bosch: KPC Groep
- Sol, Y. & Stokking, K. (2008), *Leerlingenparticipatie in het VO. Vormen, processen, effecten*, IVLOS en Afdeling Onderwijskunde, Utrecht: Universiteit Utrecht
- Vermaak, H. (2017), *De wereld verandert - Nu wij nog*, Deventer: Vakmedianet

- Verbiest, E. (2003), *'Collectief leren, professionele ontwikkeling en schoolontwikkeling: facetten van professionele leergemeenschappen'*, in: Creemers, B. e.a. (red.), (2003), *Handboek schoolorganisatie en onderwijsmanagement, Leiding geven in bestel, school en klas*, Deventer: Kluwer, p. E4300 1-24

- Winter, M. de (1995), *Kinderen als medeburgers; kinder- en jeugdparticipatie als maatschappelijk opvoedingsperspectief*, Utrecht: De Tijdstroom

- Winter, M. de, Baerveldt, C. & Kooistra, J. (1998). *'Enabling children: participation as a new perspective on child-health promotion'*, in: *Child Care Health and Development*, 24, pp. 1-8.

Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, het Kennispunt MBO Burgerschap en het College voor de Rechten van de Mens hebben het initiatief genomen voor deze toolbox. Aan de productie werkten ook Amnesty International, de Anne Frank Stichting, Movies that Matter en het Comité 4 en 5 mei mee. De Algemene Onderwijsbond, Inclusief Indië en docenten van verschillende MBO's waren kritische meelezers. Dank aan allen die mee hebben geholpen aan de totstandkoming van deze toolbox.

Kennispunt **MBO**
B u r g e r s c h a p

anne frank
stichting

Stories that Move
Toolbox against discrimination

Inclusief Indië
Indisch Herinneringscentrum

